

توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه D۸

میر عبدالله حسینی ^{id} *، فائزه مرادی حقیقی، میترا رحمانی

گروه بازرگانی خارجی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
<p>مقاله پژوهشی موضوع: اقتصاد حوزه موضوعی: ایران و کشورهای عضو D۸</p> <p>طبقه‌بندی JEL: F15, F13, F55, F53</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۱۶</p> <p>واژگان کلیدی: D۸ امکان توسعه، زمینه‌های همکاری و تجارت، شدت تجارت، صنایع کارخانه‌ای، همگونی اقتصادی.</p>	<p>همگرایی و همکاری کشورهای مسلمان و در حال توسعه (D۸) - در ابعاد اقتصادی، سرمایه‌گذاری و تجارت - منافع اقتصادی، تجاری و غیراقتصادی متقابل را برای اعضا، از جمله ایران، به‌ارمغان خواهد داشت. در مطالعه حاضر، با استفاده از چارچوب نظری «منطقه‌گرایی» و همگرایی‌ها ذیل اتحادهای منطقه‌ای، ارزیابی توسعه همکاری و تجارت گروه D۸، به‌ویژه ایران، و پاسخ به این پرسش‌ها دنبال شده است: عملکرد گذشته و دورنمای تجارت درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای گروه D۸ چگونه بوده و وضعیت ایران در بین اعضا چگونه است؟ طی ربع قرن شکل‌گیری، تجارت اعضای گروه در چارچوب ادبیات همگرایی ناشی از ایجاد تجارت است یا انحراف تجارت؟ در بعد روشی نیز از معیارهای «همگنی شاخص‌های اقتصادی»، «درجه همگرایی تجارت» و ماتریس ۲۲ صنعت هشت کشور گروه برای شناسایی اولویت توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه D۸ و ارزیابی زمینه‌های توسعه همکاری و تجارت استفاده شده است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد طی دوره، شکاف و دامنه پراکنش درآمد سرانه در برخی کشورهای فقیرتر عضو همگرا شده و همگنی شاخص‌های توسعه برای اعضای فقیر در بلندمدت رخ داده است. همچنین، طی دوره، افزایش سهم تجارت درون منطقه‌ای سازمان و ایران همسو با توسعه تجارت ایران نبوده است و توسعه و تعمیق تجارت درون منطقه‌ای نه تنها به توسعه تجارت ایران منجر نشده، بلکه به انحراف تجارت نیز انجامیده است. تحلیل نتایج حاکی است توسعه نیافتن تجارت منطقه‌ای ناشی از توسعه نیافتگی و ساختار تجاری ضعیف ایران است و هم‌اکنون امکان توسعه تجارت درون منطقه‌ای و همگرایی ایران با سازمان ضعیف است. البته، با توسعه ساختار اقتصادی و ارتقای مزیت‌های نسبی به رقابتی، امکان بهره‌گیری از منافع همگرایی فراهم می‌شود. در نهایت، در مطالعه ۲۲ صنعت و ۸ کشور عضو گروه (ماتریس ۲۲ صنعت، ۸ کشور) این نتیجه حاصل شد که با ترکیب و اندونزی در ۱۵ صنعت غذا، چوب، کاغذ، چاپ و نشر، شیمیایی، لاستیک و پلاستیک، کانی غیرفلزی، فلزی و فابریکی، پتیک و الکترونیک، وسایل الکترونیکی، ماشین‌آلات و تجهیزات، وسایل نقلیه موتوری، سایر وسایل حمل‌ونقل، مبلمان، و سایر صنایع از جنبه ظرفیت‌ها، تنوع و گستره تولیدات صنعتی زمینه‌های توسعه همکاری و تجارت با ایران وجود دارد.</p>

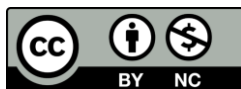
ارجاع به این مقاله: حسینی، مع، مرادی حقیقی ف، رحمانی م. (۱۴۰۳). «توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه D۸». *مطالعات کشورها*. ۲(۳): ۴۰۷-۴۴۷.

doi: <https://doi.org/10.22059/jcountst.2023.365618.1072>

وبگاه: <https://jcountst.ut.ac.ir> | رایانامه: jcountst@ut.ac.ir

شاپای الکترونیکی: ۹۱۹۳-۲۹۸۰

ناشر: دانشگاه تهران

* نویسنده مسئول: hosseini.mir2010@gmail.com - <https://www.orcid.org/0009-> ^{id}

0004-5521-9226

۱. مقدمه و طرح مسئله

در حال حاضر، سازواره‌های منطقه‌ای به ویژگی ممتاز روابط بین‌الملل بدل شده است و در برقراری ارتباطات اقتصادی بین کشورها نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند. تحت چنین شرایطی نمی‌توان کشوری را مثال زد که عضو یک یا چند ترتیب منطقه‌ای نشده باشد یا حداقل در مرحله‌ی نهایی پیوستن به آن نباشد. با این حال، با توجه به تشکیل سازمان جهانی تجارت و عضویت بسیاری از کشورها در آن، در کنار گسترش و تعمیق همکاری‌های تجاری دوجانبه و چندجانبه در سال‌های اخیر، تمایل کشورها به شکل‌گیری بلوک‌های اقتصادی منطقه‌ای نسبت به گذشته بیشتر شده است. این موضوع بی‌تردید گواهی بر اهمیت روزافزون این بلوک‌ها در کنار همکاری تجاری چندجانبه در راهبرد توسعه کشورها بوده است. در حال حاضر، توافقنامه‌های منطقه‌ای پتانسیل افزایش روابط تجاری بین اعضای خود و ارتقای بیشتر توسعه زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای را در مناطق تحت پوشش خود دارا هستند (Flach et al., 2021). در این موافقتنامه‌ها در قرن بیست‌ویکم، فراتر از تعرفه‌ی ترجیحی اقدام شده و بیشتر بر مسائل مرتبط با یکپارچه‌سازی عمیق‌تر تمرکز شده است (Pomfret, 2021).

در دوران جهانی‌شدن، توسعه دیگر به‌تنهایی محدود به ابعاد ملی نمی‌ماند. کشورها به‌منظور دستیابی به سطح موردنظر در توسعه و رفاه ملی، از ابزارهای جدیدی برای بهره‌برداری از منابع منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و بین‌المللی بهره می‌گیرند. نحوه‌ی آماده‌سازی و پیش‌نیازهای این ساختار برای بهره‌برداری از منابع جهانی و منطقه‌ای از جمله مسائل کلانی است که در حال حاضر پیش‌روی تمام کشورها، به‌ویژه کشورهای همجوار با ایران قرار دارد. سازمان همکاری اقتصادی ۸ کشور مسلمان در حال توسعه (D8)^۱ به‌طور رسمی بعد بیانیه‌ی استانبول در اجلاس سران کشورها در ۱۵ ژوئن ۱۹۹۷م، در ربع قرن پیش، تأسیس شد. این سازمان در راستای توسعه همکاری بین هشت کشور مسلمان در حال توسعه از جنوب شرق آسیا (اندونزی و مالزی)، جنوب و غرب آسیا (بنگلادش، پاکستان، ایران و ترکیه) تا قاره‌ی آفریقا (مصر و نیجریه) و با هدف بهبود موقعیت اعضا در اقتصاد جهانی، تنوع‌بخشیدن و ایجاد فرصت‌های جدید در روابط تجاری، افزایش مشارکت در تصمیم‌گیری در سطح بین‌المللی و بهبود استانداردهای زندگی شکل گرفت. از کشورهای واقع در منطقه‌ی پیرامونی ایران، دو کشور ترکیه و پاکستان که

1. D8 Organization for Economic Cooperation

عضو گروه D8 نیز هستند با در اختیار داشتن ظرفیت‌های بالقوه قابل توجه، مدت‌هاست که در مسیر ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای گام نهاده‌اند. تحت این شرایط، کشورهایی که همکاری‌های اقتصادی-تجاری را با استعدادها، امکانات، توان‌مندی‌ها، ظرفیت‌ها، انگیزه‌ها و هماهنگی‌های بیشتری پیگیری می‌کنند، در مراحل تکمیلی، با انضمام دیگر کشورها به آن‌ها، راه‌های جامع و عملی‌تری برای رسیدن به هدف نهایی «توسعه منطقه‌ای پایدار» داشته‌اند (حسینی و بزرگی، ۱۳۸۱: ۴).

توسعه همکاری میان کشورها، از علل تشکیل بلوک‌های منطقه‌ای بوده و این موضوع در بیانیه‌ها و موافقتنامه‌های اتخاذشده گروه D8 نیز تأکید شده است. غایت این تلاش تحقق خواست این کشورها مبنی بر داشتن سهمی مناسب و رو به تزايد در تجارت جهانی است. البته، در مراحل تکاملی و گسترده‌تر همگرایی، سطوح توسعه سیاسی و اقتصادی کشورها اهمیت ویژه‌ای دارد. در مسیر تکامل این هماهنگی، سطح توسعه اقتصادی، سیاسی و سایر جنبه‌ها در کشورها اهمیت دارد. کشوری ممکن است از لحاظ وفور منابع موجود، ظرفیت‌های تولید و توانمندی‌های اقتصادی، آمادگی لازم را برای یکپارچگی منطقه‌ای داشته باشد، اما از نظر سیاسی هنوز آمادگی نداشته باشد. بنابراین، در صورت شرکت در منطقه‌گرایی، عدم توسعه سیاسی یا هماهنگی ناکافی با اعضا ممکن است مانع از بهره‌وری عوامل اقتصادی شود. این فرایند چندوجهی است و به توازن در سطوح مختلف اقتصادی، سیاسی و سایر زمینه‌ها نیاز دارد، به‌ویژه زمانی که کشورها تلاش می‌کنند رفتارهای خود را با الزام‌های منطقه‌ای و بین‌المللی هماهنگ کنند، این توازن در سطوح مختلف توسعه بیشترین اهمیت را پیدا می‌کند.

از نظر سطح و عمق منطقه‌گرایی، گروه D8 در گام‌های ابتدایی فرایند تکاملی منطقه‌گرایی قرار دارد و هنوز برای تمام اعضای این شکل، مراحل نخستین منطقه‌گرایی - موافقتنامه تجارت آزاد (صورتی از ترجیح‌های تعرفه‌ای) - به طور کامل شکل نگرفته است.

بر این اساس، هدف از مطالعه، پاسخ به این پرسش‌هاست: تجارت درون منطقه‌ای اعضای گروه D8 چه وضعیتی دارد و طی دو دهه گذشته چه مسیری را طی کرده است؟ آیا از جنبه درجه همگرایی اقتصادی، در مقایسه با دیگر ترتیبات منطقه‌ای (توسعه‌یافته و در حال توسعه)، موفق ارزیابی می‌شود؟ و با گذشت ربع قرن از شکل‌گیری گروه D8، آیا تغییر و تحولات تجاری در این گروه

ناشی از اثر ایجاد تجارت بوده است یا انحراف تجارت؟ در این خصوص دو معیار عمده «همگونی و نزدیکی شاخص‌ها» و «درجه همگرایی تجاری» در گروه D۸ طی دوره ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م سنجش و ارزیابی شده است.

از دلایل انتخاب این گروه و دوره مطالعه خاطر نشان می‌سازد گروه D۸ به‌مثابه باشگاه اقتصادهای نوظهور صنعتی مسلمان در جهان قلمداد می‌شود که از شکل‌گیری آن ربع قرن می‌گذرد. بنابراین، مطالعه‌ای که کارنامه همه‌جانبه اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری گروه را در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ م در بر گیرد، از ضرورت‌های انجام‌دادن این پژوهش بوده است.

در مقاله حاضر، در ادامه مقدمه و طرح مسئله، در چارچوب پیشینه پژوهش، مبانی نظری، روش پژوهش، تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتایج پژوهش و جمع‌بندی نتایج و توصیه‌های سیاستی نگارش شده است.

۲. پیشینه

با توجه به تمرکز این پژوهش بر امکان همگرایی اقتصادی میان ایران و کشورهای گروه D۸، مطالعات صورت گرفته در این حوزه را می‌توان در چهار بخش موضوعی تقسیم کرد. این حوزه‌های موضوعی اگرچه ابعاد مختلفی از مسائل مرتبط با کشورهای گروه D۸ را پوشش می‌دهد، به موضوع همگرایی اقتصادی میان ایران و این کشورها در آن اشاره‌ای نشده است. در ادامه به مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌های موضوعی در حوزه مطالعات مربوط به کشورهای گروه D۸ اشاره شده است.

الف) آثار آزادسازی‌های تجاری در قالب‌های متنوع بر وضعیت اقتصادی کشورهای گروه D۸. شه و سمدانی در بررسی تأثیر آزادسازی تجارت بر جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای گروه D۸ نتایج معناداری یافتند (Shah & Samdani, 2015). در مقاله دیگری، اثر موافقتنامه تجارت ترجیحی این کشورها با استفاده از مدل تعادل عمومی چندکشوری بر روابط تجاری آن‌ها بررسی شد. نتایج نشان می‌دهد که ترتیبات تجارت آزاد در D۸ ممکن است به افزایش تجارت داخلی منجر شود، اما تأثیر این تجارت بر سود رفاهی در کشورهای مختلف متفاوت است (Othman et al., 2013). نجارزاده و مهدوی‌راسخ نیز از شاخص بازبودن تجاری به‌منزله شاخص جهانی شدن و از ضریب جینی به‌منزله

شاخص توزیع درآمد استفاده کردند. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که آزادسازی تجاری به بهبود توزیع درآمد و کاهش نابرابری در کشورهای مورد نظر می‌انجامد (نजारزاده و مهدوی‌راسخ، ۱۳۸۹).

ب) آثار مؤلفه‌های اقتصادی داخلی و خارجی متفاوت بر وضعیت اقتصادی کشورهای گروه D۸. ترکی و همکاران از داده‌های پنج کشور عضو این گروه استفاده و تأثیر شاخص قیمت سهام بر نرخ ارز را در بازارهای این کشورها بررسی کردند. نتایج نشان داد بین بازارهای سهام و بازار ارز خارجی رابطه منفی وجود دارد و این رابطه در شرایط مختلف بازار مشهود است (ترکی و همکاران، ۱۳۹۵). فرد و همکاران نیز تأثیر وام‌های صندوق بین‌المللی پول (IMF) را بر رشد اقتصادی و سایر متغیرهای اقتصادی در این کشورها بررسی کردند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که وام‌های IMF بر رشد اقتصادی این کشورها تأثیر مثبت دارد. همچنین، به ارتقای اصلاحات ساختاری و تجارت کمک کرده است. طبق نتایج، علاوه بر این، سایر متغیرها مانند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، نیروی کار و صادرات نیز تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی داشته است (Fard et al., 2022). آذربایجانی و همکاران تأثیر متنوع‌سازی صادرات را بر بهره‌وری کل عوامل تولید و رشد اقتصادی در این کشورها بررسی کردند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که متنوع‌سازی صادرات بهره‌وری و رشد اقتصادی را، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، بهبود می‌دهد (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۰). از ترک نیز تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را بر رشد اقتصادی و صادرات در این کشورها بررسی کرد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی و صادرات این کشورها تأثیر مثبت و معناداری دارد (Öztürk, 2020).

پ) شاخص‌های کلان اقتصادی و وضعیت داخلی کشورهای گروه D۸ بر روابط اقتصادی آن‌ها. مبارک تأثیر فساد اقتصادی و ثبات قوانین را بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای D۸ و G۷ در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۸ م بررسی کرد. در این تحقیق از داده‌های تابلویی متوازن و از مدل گشتاورهای تعمیم‌یافته برای تخمین استفاده شد. نتایج نشان می‌دهد که در کشورهای D۸ بین شاخص ثبات قوانین و آزادی اقتصادی با توسعه انسانی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد (مبارک، ۱۴۰۱). الماسی

وضعیت شاخص‌های کلان اقتصادی هشت کشور در حال توسعه را در راستای توسعه همکاری‌های اقتصادی با ایران بررسی کرد. بر اساس نتایج مطالعه، این کشورها با جمعیت نزدیک به ۱ میلیارد نفر و بیش از ۱۴ درصد از جمعیت جهان، بیش از ۳/۸ درصد از تولید ناخالص داخلی جهان را تشکیل می‌دهند. این مطالعه نشان می‌دهد که رشد مبادلات تجاری با کشورهای خارج از گروه بیشتر از رشد با کشورهای عضو بوده است (Almasi, 2012). اوزچالیک و همکاران نیز تأثیر تجارت درون‌صنعتی را بر رقابت‌پذیری کشورها و تأثیر آن را بر رفاه کشورها در کشورهای D۸ در سال ۲۰۱۹م، با استفاده از طبقه‌بندی محصولات مختلف مانند محصولات کشاورزی، مواد غذایی، سوخت، مواد شیمیایی، ماشین‌آلات و محصولات تولیدی بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهد که مالزی بیشترین تجارت درون‌صنعتی را در بین کشورهای D۸ دارد و اندونزی و ترکیه نیز در این زمینه جایگاه‌های برتری دارند (Özçalık et al., 2021).

ت) آثار مرتبط با تجارت در کشورهای گروه D۸. طاهرنژاد و همکاران ارتباط تجارت درون‌گروهی را در سازمان D۸ با رشد اقتصادی اعضا بررسی کردند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که کشورهایی که سیاست تجارت برون‌گرایانه‌تری دارند، مانند اندونزی و مالزی، از عضویت در گروه ۸ تحت تأثیر کمتری قرار گرفته‌اند. همچنین، ترکیه و مصر که سیاست تجاری عمدتاً برون‌گرا دارند، تحت تأثیر عضویت در گروه ۸ قرار نگرفته‌اند (Tahernejad et al., 2017). رحمانی نیز نشان داد تشکیل گروه D۸ توان توسعه تجارت ایران را با دیگر کشورهای این گروه چگونه تحت تأثیر قرار داده است. نتایج حاکی از این است که ایران ظرفیت مبادلاتی خوبی با اعضای گروه ۸ دارد. در این مقاله، بررسی توان تجاری ایران با اعضای گروه D۸ نشان می‌دهد که این ظرفیت‌ها تا کنون به نمایش گذاشته نشده است (رحمانی، ۱۳۸۴). فلاحتی و همکاران نیز تأثیر استفاده از اینترنت را بر تجارت در گروه G۸ و D۸ بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهد که در هر دو گروه کشورها، تعداد استفاده‌کنندگان از اینترنت تأثیر مثبت و معناداری بر تجارت دارد. همچنین، تأثیر اینترنت در گروه G۸ بیشتر است. عوامل دیگری مانند تولید ناخالص داخلی، عمق مالی، درجه بازبودن تجاری، و جمعیت نیز اثر مثبت و معناداری بر تجارت دارد (فلاحتی و همکاران، ۱۳۹۴).

۳. مبانی نظری

همگرایی اقتصادی در بلوک‌های منطقه‌ای به وضعیتی اشاره دارد که طی آن، هماهنگی کشورهای منطقه در مسائل اقتصادی از طریق توافق‌های تجاری، قراردادهای مالی، سیاست‌های مشترک و سایر صورت‌های همکاری منطقه‌ای ایجاد و پیگیری شود. این بلوک‌ها، تجارت، سرمایه‌گذاری، تسهیلات مالی و همکاری در دیگر زمینه‌ها را تسهیل و به رشد و توسعه در منطقه کمک می‌کند. نظریه‌ها و بحث‌های موافق و مخالف فراوانی درباره نقش یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای مطرح شده است. جاکوب واینر، در کتابی با عنوان «موضوع اتحادیه گمرکی» نگرانی درباره این ترتیب تجاری را بیان داشت.^۱ پیام آشکار واینر این است که موافقتنامه تجارت ترجیحی با ایجاد تبعیض در فرایند آزادسازی تجاری نسبت به تجارت کشورهای عضو، رفاه جهانی را با آسیب مواجه می‌کند (Viner, 1950).

نظریه واینر را برخی اقتصاددانان معاصر نقد کرده‌اند. در واقع، در مقابل این دیدگاه، نظریه «شرکای تجاری طبیعی» وجود دارد. بر اساس این نظریه، تجارت از طریق مزیت نسبی پایدار است، اما عواملی مانند فاصله جغرافیایی نیز بر آن اثرگذار است و حذف این فواصل به کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل منجر می‌شود. همسایگان در مناطق گسترده‌ای با یکدیگر تبادل تجاری می‌کنند و در این شرایط، انحراف تجاری کمتری وجود دارد (حسینی و هومن، ۱۳۸۶؛ کروگمن، ۱۹۹۶). این نظریه طی تجربیات سایر کشورها در مناطق جغرافیایی مختلف جهان، به‌ویژه در مناطق توسعه‌یافته مانند اروپا و آمریکای شمالی، تأیید شده است. تعداد زیادی از اقتصاددانان، از جمله جاگدیش باگواتی از اقلیت‌های هندی تبار آمریکا، درباره این نظریه‌ها بحث و تبادل نظر کرده‌اند. باگواتی خاطر نشان می‌سازد که اقتصاددانان پیش از او، تأثیرات منطقه‌گرایی را بدون تغییر در

۱. ایشان بیان می‌کند که وقتی دو کشور براساس توافق، تعرفه‌های کالاهای یکدیگر را حذف می‌کنند، اما همین تعرفه‌ها را برای کالاهایی که از کشورهای ثالث وارد می‌شود حفظ می‌کنند، به بهبود سوددهی مبادله برای تاجران دو کشور منجر می‌شود، زیرا هر دو کشور محصولات همسایگان مورد توافق (عضو) را وارد می‌کنند و این عضو قادر به تولید ارزان‌تر است. اما باید توجه داشت که در این حالت، تجارت منحرف می‌شود، زیرا اکنون دو کشور، کالاهایی را با یکدیگر مبادله می‌کنند که سابق بر این، از سایر کشورهای کارا تر در تولید وارد می‌کردند.

زمان (به‌طور ایستا) در نظر می‌گیرند و عامل زمان (به‌طور پویا) را در تسریع یا کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی نادیده می‌انگارند. او مفهوم بلوک‌های سازنده و بازدارنده را مطرح کرده که به نوعی به مفاهیم انحراف تجارت و ایجاد تجارت نزدیک است (جاگدیش، ۱۹۹۶). مسئله انحراف تجارت یا موانع در رشد تجارت به‌سادگی قابل اندازه‌گیری و ارزیابی نیست. از این جهت، به توجه بیشتر به اصول و اهداف شکل‌گیری بلوک‌های اقتصادی نیاز وجود دارد. در متون تجاری، ترتیبات منطقه‌ای نوعی سیاست تجاری برای کاهش یا حذف موانع و محدودیت‌های تجاری بین اعضا تعریف می‌شود.

پدیده انحراف تجارت، از آثار نامطلوب ترتیبات تجاری است و زمانی رخ می‌دهد که تولیدات کم‌کیفیت و پرهزینه کشورهای عضو به‌علت انتخاب ترجیح‌های تجاری، جایگزین تولیدات باکیفیت و کم‌هزینه کشورهای غیرعضو می‌شود (World Bank, 2001: 40)^۱. موضوع انحراف تجارت، بار زیادی هزینه و آثار منفی به‌همراه دارد. از آثار منفی انحراف تجارت، ایجاد اختلال در شرایط طبیعی رقابت، تقسیم منابع و بهره‌برداری از مزیت نسبی در مقیاس بین‌المللی است. تغییر الگوی تجارت، به‌دلیل انحراف تجارت، به کاهش رفاه مصرف‌کنندگان داخلی کشورهای عضو می‌انجامد (ibid: 42). مصرف‌کنندگان داخلی، به‌دلیل تأثیر انحراف تجارت، ناچار می‌شوند کالاهای کم‌کیفیت‌تر تولیدکنندگان منطقه‌ای را با هزینه‌های بیشتری خریداری کنند.

ازجمله هزینه‌های مهم دیگر انحراف تجارت، ازدست‌رفتن عواید و درآمد گمرکی دولت‌هاست. این موضوع به‌ویژه برای کشورهای درحال توسعه اهمیت بیشتری دارد که به درآمد گمرکی برای تأمین بودجه بیشتر وابسته هستند.

با توجه به این نکات، این پرسش مطرح می‌شود که آیا تمام ترتیبات تجاری منطقه‌ای به انحراف تجارت منجر می‌شود؟ تحت چه شرایطی توافق تجاری به انحراف تجارت خواهد انجامید؟ چگونه می‌توان از وقوع انحراف تجارت در همگرایی منطقه‌ای مانع شد یا آن را کاهش داد؟ در این زمینه باید توجه داشت که انحراف تجارت زمانی رخ می‌دهد که در عین حذف یا کاهش موانع تجاری در

۱. حذف یا کاهش محدودیت‌ها و تعرفه‌های وارداتی برای تولیدات منطقه‌ای در رقابت مستقیم با تولیدات غیرمنطقه‌ای است و به کاهش قیمت نهایی این نوع محصولات در بازار منطقه منجر می‌شود و فرصت برای جایگزینی واردات با کمترین هزینه از طریق کشورهای غیرعضو فراهم می‌آید.

چارچوب یکپارچگی منطقه‌ای، موانع تجاری برای غیراعضا حفظ می‌شود. عموماً هزینه‌های مرتبط با انحراف تجارت، معادل مقدار هزینه‌ای است که به منزله عوارض برای واردات کالاهای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای در نظر گرفته می‌شود. در این مفهوم، کاهش موانع تجاری برای صادرکنندگان غیرعضو، هم‌زمان با اعمال ترجیحات تجاری بین اعضای توافق‌های منطقه‌ای هزینه‌های انحراف تجارت را کاهش می‌دهد یا حتی از بین می‌برد. یکی از شرایط ضروری برای وقوع انحراف تجارت، این است که سایر اعضای توافق تجاری نیز موانع تجاری مشابهی را برای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای در نظر بگیرند. این موضوع، به‌طور عمده، در توافق‌های تجارت آزاد مطرح می‌شود که برخلاف اتحادیه‌های گمرکی، اعضا در آن سیاست تجاری مشترکی را در ارتباط با غیراعضا اتخاذ نمی‌کنند. بدین ترتیب، در صورتی که یکی از اعضای توافق تجارت آزاد موانعی را برای صادرات به غیراعضا اعمال نکند یا تعرفه‌های پایینی برای آن‌ها تعیین کند، هزینه‌های انحراف تجارت در منطقه کاهش می‌یابد یا حتی از بین می‌رود. با وجود این، اگر کشورهای عضو موافقتنامه تجارت آزاد شرایط و قوانین سخت‌گیرانه‌ای را در خصوص تعیین منشأ کالاها اعمال کنند، صادرات مجدد کالاهای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای با چالش‌هایی روبه‌رو می‌شود که ممکن است جلوگیری از انحراف تجارت را دشوار کند (Hoekman & Schiff, 2002:553).

با وجود برخی آثار منفی ترتیبات تجاری منطقه‌ای نظیر انحراف تجارت، تجارت مهم‌ترین مزیت و در قالب آثار مثبت این ترتیبات شناخته می‌شود. این اثر معمولاً زمانی رخ می‌دهد که تولیدکنندگان منطقه‌ای عضو در توافق‌های تجاری منطقه‌ای از طریق آزادسازی تجاری، تولیدات کارآمدتر و با هزینه‌های کمتر را جایگزین تولیدات غیرکارآمد و پرهزینه داخلی معرفی می‌کنند. این اثر از آنجاکه از طریق رقابت میان تولیدکنندگان منطقه‌ای و در بخش‌ها و محصولات شکل می‌گیرد که قبلاً حمایت شده و در تجارت با دنیای خارجی وجود نداشته است، هیچ‌گونه تأثیر منفی بر تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای ندارد. ایجاد تجارت بهره‌وری و تخصص در تولیدات منطقه‌ای را بر اساس مزیت نسبی افزایش می‌دهد. همچنین، بهبود رفاه عمومی اعضای ترتیب تجاری منطقه‌ای را فراهم می‌کند. عموماً ترتیبات تجاری منجر به ایجاد تجارت، با مقاومت گروه‌های تأثیرگذار در داخل کشور مواجه می‌شود.^۱ به‌همین دلیل، کشورهای عضو اغلب برای جلوگیری

۱. مسئله ایجاد تجارت، به‌دلیل ایجاد رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای، بروز بحران را برای

از این اثر ایجاد تجارت و تضرر تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی، بخش‌ها یا محصولات خاصی را از تعهدات آزادسازی مستثنی یا ابزارهای حفاظتی آسان‌تری را برای آن‌ها فراهم می‌کنند (ibid: 554).

۴. روش پژوهش

ساده‌ترین شاخصی که می‌توان برای ارزیابی امکان ادغام بین گروهی در کشورها به کار برد، اندازه اقتصاد (با توجه به تولید ناخالص داخلی) آن کشورهاست. زمانی که کشورها در زمینه اقتصادی از نظر اندازه اقتصادی و درآمد سرانه به یکدیگر نزدیک شوند (یعنی، شباهت اقتصادی داشته باشند)، امکان بروز تجارت بین آن‌ها به شدت افزایش می‌یابد (Helpman, 1987: 812). در واقع، کشورهایی که از نظر اندازه اقتصاد بزرگ و رفاه سرانه مشابه هستند، تولیدات متنوع‌تری را متقابلاً مبادله می‌کنند. نتایج مطالعات تجربی این معیار را برای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی تأیید می‌کند. برای ارزیابی ترتیب تجاری منطقه‌ای و مقایسه آن با دیگر ترتیبات مشابه موفق و کارآمد، دو شاخص عمده استفاده می‌شود که با معیارهای ایجاد و انحراف تجارت ارتباط نزدیکی دارد: الف) تجانس یا همگونی و نزدیکی شاخص‌های اقتصادی، شاخص همگرایی اقتصادی (ECI)،^۱ و ب) درجه همگرایی تجاری، شاخص شدت تجارت (TII).^۲

الف) تجانس و همگونی شاخص‌های اقتصادی. از معیارهای موفقیت پیمان تجاری منطقه‌ای، نزدیکی شاخص‌های اقتصادی، به‌ویژه تجانس و همگونی درآمد سرانه اعضا. همگونی یا تجانس شاخص‌ها به این معناست که همه اعضا به تناسب از منافع ترتیب منطقه‌ای برخوردار می‌شوند و منافع و عواید ناشی از آزادسازی اقتصادی در سطح منطقه‌ای به‌طور عادلانه بین اعضا توزیع می‌شود (World Bank, 2001: 51). اتحادیه

تولیدکنندگان ناکارآمد در داخل کشور به‌همراه دارد و آن‌ها را به افزایش بهره‌وری یا خروج از بازار رقابت مجبور می‌کند. توقف تولید ناکارآمد، کاهش تولیدات داخلی و ازدست‌دادن فرصت‌های شغلی، به‌دلیل ورود واردات از تولیدکنندگان منطقه‌ای کارآمدتر، از پیامدهای منفی ایجاد تجارت برای اقتصاد کشورهای عضو است. این مسئله تنش‌های سیاسی را در مقابل آزادسازی تجاری منطقه‌ای ایجاد می‌کند و مقاومت‌هایی را علیه آزادسازی تجاری منطقه‌ای به‌وجود می‌آورد.

1. Economic Convergency Index
2. Trade Intensity Index

اروپا نمونه موفق ترتیبات منطقه‌ای در دنیاست که فرایند همگونی و همسان‌شدن شاخص‌های اقتصادی بین اعضای آن مشاهده می‌شود.^۱ این مسئله به خوبی روند همسان‌شدن شاخص‌های اقتصادی را بین اعضا نشان می‌دهد. تجربه دیگر کشورها، به‌طور خاص کشورهای در حال توسعه، در اغلب موارد خلاف این موضوع را ثابت می‌کند و نشان می‌دهد که این ترتیبات در بین این گروه از کشورها چندان با موفقیت همراه نبوده است. در واقع، در اغلب موارد با منطقه‌گرایی بین این کشورها، اختلاف درآمد سرانه و سطح توسعه این کشورها بیش‌ازپیش، تشدید شده است. نتایج حاکی است ترتیبات منطقه‌ای بین دو کشور توسعه‌یافته موجب همگونی درآمد سرانه آن‌ها می‌شود. این فرایند در بین دو کشور فقیر با اختلاف سطح توسعه موجب می‌شود بین شاخص‌های اقتصادی آن‌ها ناهمگونی ایجاد شود. نتایج نشان می‌دهد که ترتیبات منطقه‌ای میان دو کشور توسعه‌یافته به یکسان‌سازی درآمد سرانه آن‌ها منجر می‌شود. این فرایند در کشورهای کمتر توسعه‌یافته با اختلاف سطوح توسعه، ناهمگنی در شاخص‌های اقتصادی آن‌ها را به دنبال دارد. به نظر می‌رسد این مسئله به دلیل غالب بودن اثر انحراف تجارت در ترتیبات بین کشورهای در حال توسعه با درجه توسعه‌ای نامتوازن است.

ب) همگرایی تجاری. از معیارهای موفقیت و کارآمدی ترتیبات منطقه‌ای، درجه ترتیب اقتصادی بین اعضای آن منطقه است. این موضوع از طریق ارزیابی نسبت تجارت درون منطقه‌ای اعضا و دیگر مبادلات اقتصادی درون منطقه‌ای مانند جریان سرمایه‌گذاری خارجی بررسی می‌شود. نسبت تجارت درون منطقه‌ای در بین ترتیبات منطقه‌ای موجود در دنیا با یکدیگر اختلاف عمده‌ای دارد. مطالعات نشان می‌دهد که نسبت تجارت درون منطقه‌ای بین کشورهای عضو با درآمد بالا و توسعه‌یافته به مراتب بیشتر از ترتیبات مشابه بین کشورهای با درآمد پایین و فقیر است. شاخص شدت تجارت معیاری از همگرایی تجاری است و از نسبت سهم تجارت

۱. به‌طور نمونه، عضویت در اتحادیه اروپا برای ایرلند، پرتغال و اسپانیا باعث شد تا درآمد سرانه آن‌ها، در مقایسه با درآمد سرانه کشورهای بزرگ اتحادیه، به ترتیب از ۶۱، ۴۹ و ۲۷ درصد در اواسط دهه ۱۹۸۰م، به ۹۱، ۶۷ و ۳۸ درصد در اواخر دهه ۱۹۹۰م افزایش یابد (World Bank, 2001: 52).

درون منطقه‌ای کشور به سهم تجارت فرامنطقه‌ای آن یا سهم آن کشور در تجارت غیرمنطقه‌ای مشخص می‌شود. این نسبت در ارتباط با کل سازمان در ترتیبی منطقه‌ای، به‌طور گروهی نیز اندازه‌گیری می‌شود. شاخص شدت تجارت را علاوه بر آنکه می‌توان در ارتباط با کل تجارت منطقه به‌طور عام به کار گرفت، برای شناخت دقیق‌تر آثار منطقه‌گرایی، می‌توان آن را در سطح جزئی‌تر و در ارتباط با بخش‌ها یا کالاهای خاص محاسبه کرد (Sheila, 2000: 113-115).

اندازه‌گیری شاخص شدت تجارت نشان می‌دهد که آیا افزایش سهم تجارت درون منطقه‌ای به بهای کاهش سهم تجارت منطقه با دنیا محقق شده است یا آنکه افزایش سهم آن دو نسبت تجارت، به‌طور هماهنگ و متوازن، توأمان اتفاق افتاده است. سنجش شدت تجارت، نه‌تنها درصد رشد تجارت درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را نمایان می‌سازد، بلکه به‌طور پویا آشکار می‌کند که آیا انحراف تجارت اتفاق افتاده است. اندازه‌گیری این شاخص، با فرض ثابت بودن تقاضای جهانی، نوسان‌های آن در داخل و خارج منطقه و ثبات دیگر شرایط، افزایش شدت تجارت به‌علت افزایش تجارت درون منطقه‌ای و کاهش سهم منطقه در تجارت جهانی را نشان می‌دهد. این در حالی است که اگر سهم منطقه در تجارت جهانی ثابت یا کاهش یابد، ولی به‌دلیل افزایش تجارت درون منطقه‌ای شدت تجارت افزایش یابد، نشانگر وقوع انحراف تجارت است (World Bank, 2001: 115). شاخص شدت تجارت (صادرات) از طریق نسبت سهم شریک تجاری به کل تجارت (صادرات) منطقه/ کشور و سهم کل تجارت (صادرات) جهانی همان شریک تجاری محاسبه می‌شود. نحوه محاسبه شاخص شدت تجارت (صادرات) به شرح روابط زیر است (Asian Development Bank, 2022).

$$XIII_{ij} = \frac{x_{ij} / X_{iw}}{x_{wj} / X_{ww}} \quad TIII_{ij} = \frac{t_{ij} / T_{iw}}{t_{wj} / T_{ww}}$$

$TIII_{ij}$ یا XIII_{ij} شاخص شدت تجارت (صادرات) کشور/ منطقه i به کشور/ منطقه j ، x_{ij} یا t_{ij} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) کشور/ منطقه i به کشور/ منطقه j ، T_{iw} یا X_{iw} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) کشور/ منطقه i به کل جهان، t_{wj} یا x_{wj} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) جهانی کشور/ منطقه j و T_{ww} یا X_{ww} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) جهانی است. روند بلندمدت شاخص

شدت تجارت برای کشور/ منطقه اگر روبه بهبود گذارد، به معنای اهمیت روبه افزایش تجارت آن کشور/ منطقه در تجارت جهانی (ایجاد تجارت) است؛ برعکس اگر روند بلندمدت این شاخص روبه افول/ تنزل باشد، گویای کاهش اهمیت تجارت آن کشور/ منطقه در تجارت جهانی (انحراف تجارت) است. این شاخص برای جریان دوجانبه و منطقه‌ای تجارت، به‌ویژه برای صادرات کالا، کاربرد دارد. داده‌های آماری بین‌المللی لازم برای مطالعه از نهادهای بین‌المللی - از جمله صندوق بین‌المللی پول و کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) - جمع‌آوری، پردازش، تحلیل و ارزیابی شده است؛ لازم به توضیح است که داده‌های آماری ایران در چند سال اخیر، به‌ویژه در وضعیت تشدید تحریم‌ها، مخدوش است و ماهیت غیررسمی و پیش‌بینی‌شده دارد. بنابراین، برای تحلیل‌های مقاطع سالانه به سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م بسنده شده است. البته، برای هدف‌های این نوشتار کافی به نظر می‌رسد.

با توجه به نتایج پژوهش، داده‌های خام آمارهای بین‌المللی به شرح زیر گردآوری، تنظیم و دسته‌بندی شده است: نخست، داده‌های آماری اقتصاد کلان بین‌الملل و شاخص‌های همگونی درآمد سرانه اعضای گروه D۸ از گزارش‌های سالانه تجارت و سرمایه‌گذاری کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) اخذ شده است. دوم، داده‌های آماری سیر تحولات سیاست تجاری با تکیه بر تعرفه‌های گمرکی کشورهای عضو گروه D۸ از گزارش سالانه آمارهای بین‌المللی کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) جمع‌آوری شده است. در نهایت، داده‌های آماری شرکای تجاری منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، همچنین همگرایی تجاری اعضای گروه D۸ از گزارش سالانه آمارهای بین‌المللی تجارت صندوق بین‌المللی پول جمع‌آوری و اخذ شده است.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتایج پژوهش

از محورهای چندگانه نتایج پژوهش، سرفصل‌های همگونی و تجانس اقتصادی اعضا، همگرایی تجاری اعضا، شرکای تجاری طبیعی اعضا و سیاست تجاری کشورهای عضو بر متغیرهایی تمرکز شده است که بیشترین تأثیرپذیری را از عضویت در گروه D۸ دارند. بنابراین، در این مقاله بر همگونی اقتصادی و همگرایی تجاری تمرکز شده است.

۱.۵. شاخص‌های کلیدی اقتصادی گروه D۸

۱. اندازه اقتصاد کشورهای عضو گروه D۸ ۴۲۴۸/۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱م بود. اندونزی با اندازه اقتصاد ۱۱۸۶ میلیارد دلار، ۲۷/۹ درصد از اندازه اقتصاد گروه D۸ سهم دارد. اندازه اقتصاد کشورهای ترکیه، نیجریه، مصر، مالزی، بنگلادش و ایران، به ترتیب در مراتب ۲ تا ۷ قرار دارد. در سال ۲۰۲۱م، بالاترین و پایین‌ترین درآمد سرانه با ۱۱۰۲۷ دلار از آن مالزی و ۱۲۷۰ دلار از آن پاکستان است. در این سال، بالاترین رشد اقتصادی با ۱۱+ درصد از آن ترکیه بود، حال آنکه رشد اقتصادی ایران ۵/۹- درصد روبه کاهش گذاشته است.
۲. صادرات و واردات کالایی اعضای گروه D۸ در سال ۲۰۲۱م به ترتیب ۹۸۸/۷ و ۱۰۴۲/۷ میلیارد دلار بود که ۴/۴ و ۴/۶ درصد از صادرات و واردات کالایی جهان سهم داشته‌اند. تراز تجارت کالایی گروه D۸ به رقم چشمگیر ۵۴- میلیارد دلار منفی بوده است که از تراز تجاری منفی ۴۶/۲- میلیارد دلار ترکیه نتیجه می‌شود. بین اعضای گروه D۸، مالزی، اندونزی و ترکیه به ترتیب با ۲۹۹، ۲۳۰ و ۲۲۵ میلیارد دلار صادرات و در مجموع ۷۵۴/۱ میلیارد دلار، ۷۶/۳ درصد از صادرات گروه D۸ سهم داشته‌اند. همچنین، بین اعضای گروه D۸، ترکیه، مالزی و اندونزی به ترتیب با ۲۷۱/۴، ۲۳۸ و ۱۹۶ میلیارد دلار واردات و در مجموع ۷۰۵/۴ میلیارد دلار، ۶۷/۷ درصد از واردات گروه D۸ سهم داشته‌اند.
۳. تراز تجارت کالایی مالزی، اندونزی و ایران با ارقام قابل ملاحظه ۳۳/۹+، ۲۲/۶+ مثبت (مازاد تراز تجارت کالایی)، در مقابل تراز تجارت کالایی ترکیه، پاکستان، مصر و بنگلادش با ۴۶/۲-، ۴۴/۲-، ۳۹/۹- و ۳۶/۲- منفی (کسری تراز تجارت) بوده است. برخی کشورهای تراز تجاری کالایی منفی را با مازاد تراز تجارت خدمات جبران می‌کنند.
۴. رابطه مبادله تجارت کالایی اعضای گروه D۸ (به سال پایه ۲۰۱۵ = ۱۰۰) در سال ۲۰۲۱م بیشتر از ۱۰۰ بوده است. در این بین، بیشترین رابطه مبادله ۱۳۸ از آن ایران و پایین‌ترین ۸۳ از آن بنگلادش بوده است. رابطه مبادله تجاری نیجریه، مصر و پاکستان با بیش از ۱۰۸، در مراتب بعدی است.
۵. در سال ۲۰۲۱م، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)^۱ گروه D۸، ۶۰/۶ میلیارد دلار بود که ۴ درصد از جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی جهان سهم داشته است. اندونزی با ۲۰/۱ میلیارد دلار جریان ورودی سرمایه‌گذاری

---

1. Foreign Direct Investment

خارجی، ۳۳/۲ درصد جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی گروه D۸، رتبه نخست را دارد. سه کشور ترکیه، مالزی و مصر به ترتیب با ۲۰/۶، ۱۹/۲ و ۸/۵ درصد در مراتب ۲ تا ۴ جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی گروه D۸ سهم دارند. این چهار کشور در مجموع ۸۱/۵ درصد از جریان ورودی این گروه سهم دارند. در شرایطی که پنج عضو گروه D۸ تورم تکریمی را تجربه می‌کنند، ایران با تورم ۴۰/۱ درصد جزء بالاترین درصد تورم نه‌تنها در این گروه، بلکه حتی در جهان بوده است.

۶. از ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصادی کشورهای گروه D۸ نتیجه می‌شود بازیگر نخست، اندونزی است. در واقع، از جنبه اندازه اقتصاد، تجارت و سرمایه‌گذاری، اندونزی نقش نخست را دارد و بازیگر کلیدی گروه D۸ است. از این سه جنبه ترکیه در مقام دوم قرار دارد. در این بین، اوضاع اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری ایران از بالقوه تا بالفعل بسیار فاصله دارد، به‌ویژه اوضاع و احوال ثبات محیط اقتصاد کلان ایران، از جمله رشد اقتصادی و درصد تورم، نامساعد ارزیابی می‌شود.

۵. ۲. تجانس و همگونی درآمد سرانه کشورهای عضو گروه D۸

تولید ناخالص داخلی سرانه و تجانس و همگونی آن در کشورهای گروه D۸ طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م، در شکل ۱ ارائه شده است. در این شکل، در محور افقی کشورهای عضو گروه D۸ و مقاطع سالانه بلندمدت ۲۰ ساله از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م، در محور عمودی چپ تولید ناخالص داخلی سرانه (به اختصار تولید سرانه) کشورهای عضو گروه D۸ در مقاطع سالانه به دلار آمریکا و در محور عمودی راست شاخص همگونی درآمد سرانه درج شده است. مطابق شکل ۱، بالاترین تولید سرانه در بین کشورهای عضو گروه D۸، به دو کشور مالزی و ترکیه تعلق دارد. از ابتدا تا انتهای دوره، تولید سرانه این دو کشور کمابیش نزدیک هم و روبه افزایش گذاشته است.

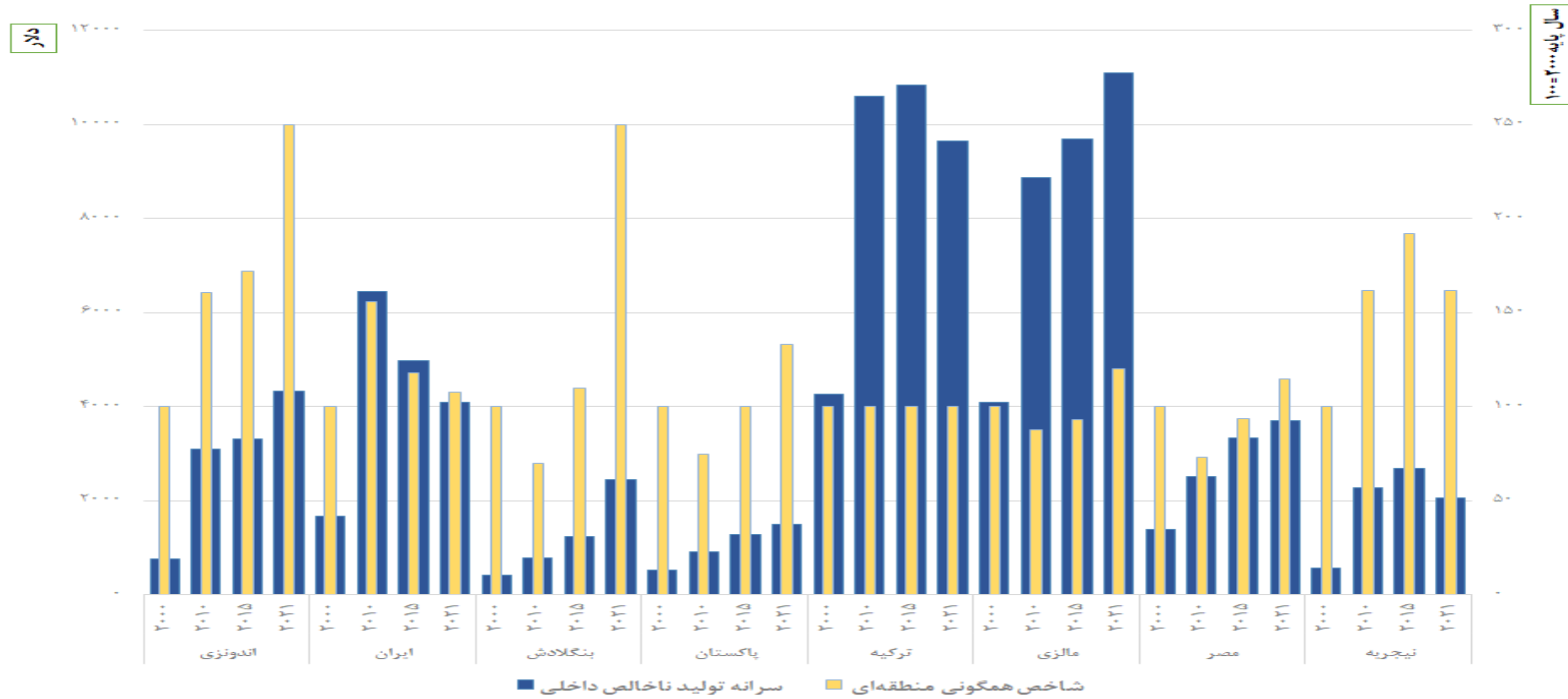
مطابق شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه به سال پایه ۲۰۰۰=۱۰۰ (به اختصار شاخص تولید سرانه) در کشورهای عضو گروه D۸ طی مقاطع سالانه دوره زمانی بلندمدت، بالاترین عملکرد تولید سرانه مربوط به بنگلادش و اندونزی است. طی دوره‌ای بلندمدت این دو کشور توانسته‌اند تولید سرانه را به حدود ۶ و ۵/۶ برابر افزایش دهند. در بقیه ۶ کشور عضو شاخص تولید سرانه طی دوره کمتر از ۳ برابر بوده است. محور عمودی راست، همگونی و تجانس تولید ناخالص داخلی سرانه و شاخص تجانس و همگونی منطقه‌ای تولید سرانه را در کشورهای عضو گروه D۸ طی دوره بلندمدت نشان می‌دهد.

جدول ۱. شاخص‌های کلیدی اقتصادی کشورهای عضو گروه ۸، ۲۰۲۱م

تورم	جمعیت	FDI جریان		اندازه اقتصاد			تراز حساب جاری	تجارت خدمات		تجارت کالایی			شرح
		ورودی	خروجی	رشد	GDP سرانه	GDP		واردات	صادرات	رابطه مبادله	واردات	صادرات	
درصد	میلیون نفر	M\$	M\$	درصد	دلار	B\$	M\$	B\$	B\$	۱۰۰=۲۰۱۵	B\$	B\$	
۴۰/۱	۷۸/۹	۱/۴	۰/۰۸	-۵/۹	۴۰۹۱	۳۵۹/۶	-	۱۱/۱	۵/۸	۱۳۸	۴۹/۰	۷۱/۶	ایران
۱/۶	۲۷۳/۸	۲۰/۱	۳/۶	۳/۶	۴۳۳۰	۱۱۸۵/۶	+۳/۴	۲۸/۷	۱۴/۰	۱۰۱	۱۹۶/۰	۲۲۹/۹	اندونزی
۵/۶	۱۶۹/۴	۲/۹	۰/۰۹	۵/۵	۲۱۵۵	۳۶۵/۱	-۱۵/۶	۱۰/۹	۷/۵	۸۳	۸۰/۴	۴۴/۲	بنگلادش
۸/۹	۲۳۱/۴	۲/۱۰	۰/۲۴	۳/۸	۱۲۷۰	۲۹۳/۹	-۱۲/۳	۹/۶	۶/۵	۱۰۸	۷۲/۵	۲۸/۳	پاکستان
۱۹/۶	۸۴/۸	۱۲/۵	۵/۰	۱۱/۰	۹۵۳۵	۸۰۸/۶	-۱۳/۷	۳۱/۶	۵۸/۲	۸۹	۲۷۱/۴	۲۲۵/۲	ترکیه
۲/۵	۳۳/۶	۱۱/۶	۴/۸	۲/۵	۱۱۰۲۷	۳۷۰/۵	+۱۲/۹	۳۵/۶	۲۰/۹	۱۰۵	۲۳۸/۰	۲۹۹/۰	مالزی
۴/۵	۱۰۹/۳	۵/۱۲	۰/۳۷	۴/۱	۳۷۱۵	۴۰۶/۱	-۱۸/۴	۲۳/۰	۲۱/۹	۱۲۴	۸۳/۵	۴۳/۶	مصر
۱۷/۰	۲۱۳/۴	۴/۸۴	۲۴۱	۳/۰	۲۱۵۱	۴۵۹/۰	-۳/۷	۱۵/۲	۴/۱	۱۲۷	۵۱/۹	۴۶/۹	نیجریه
-	۱۲۰۳/۶	۶۰/۵۶	۱۵/۴۲	-	-	۴۲۴۸/۴	-	۱۶۵/۷	۱۳۸/۹	-	۱۰۴۲/۷	۹۸۸/۷	گروه ۸
-	۱۵/۲۲	۳/۹۸	۰/۹۰	-	-	۴/۴۱	-	۲/۹۵	۲/۲۹	-	۴/۶۲	۴/۴۳	سهام گروه ۸
۴/۸	۷۹۰۹/۳	۱۵۸۲	۱۷۰۸	+۵/۷	۱۲۱۷۰	۹۶۲۵۶۲	۷۱۰	۵۶۲۳	۶۰۷۲	۱۰۳	۲۲۵۸۷	۲۲۳۲۸	جهان

مأخذ: نتایج یافته‌های تحقیق حاضر بر مبنای داده‌های خام آماری (UNCTAD, 2022: 86-97)

(واحد ارقام به دلار جاری، سال پایه ۲۰۰۰=۱۰۰ و ترکیه کشور شاخص گروه D۸)

شکل ۱. تجانس و همگونی در تولید ناخالص داخلی سرانه (GDPPC) در کشورهای عضو گروه D۸ (۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م)

مأخذ: نتایج مطالعه بر مبنای داده‌های آماری (World Bank, 2022)

به همین منظور، تولید ناخالص داخلی سرانه ترکیه از اعضای گروه D۸ شاخص و مبنای همگونی و تجانس تولید سرانه منطقه‌ای، وضعیت تولید سرانه بقیه ۷ کشور عضو نسبت به تولید سرانه ترکیه سنجیده شده است. مطابق آن محور، همگونی و تجانس تولید سرانه گروه D۸ در مقیاس منطقه‌ای طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م، معنادار نیست، چراکه همگونی و همسان شدن درآمد سرانه با محوریت ترکیه (عدد ۱۰۰)، در ابتدا (۲۰۰۰) و انتهای دوره (۲۰۲۱) در بنگلادش از ۱۰ به ۲۵، در اندونزی از ۱۸ به ۴۵، به طور چشمگیری بهبود یافته است که همگونی و تجانس درآمد سرانه در بین این سه کشور را تأیید می‌کند. اما، در مقابل، فرایند همگونی و همسان شدن تولید سرانه با محوریت ترکیه، در ایران از ۳۹ به ۴۲ و در پاکستان از ۱۲ به ۱۶ بهبود معناداری نداشته است. به طور نمونه، دامنه درآمد سرانه بین ترکیه و ایران در سال ۲۰۰۰م حداکثر ۴۲۷۸ (ترکیه) و حداقل ۱۶۷۲ (ایران) به نسبت ۱۰۰ به ۳۹ بود. در سال ۲۰۲۱م، فاصله این دامنه و شکاف همچنان پابرجاست. شاخص همگونی تولید سرانه منطقه‌ای نشان می‌دهد بالاترین تجانس و همگونی تولید سرانه منطقه‌ای در گروه D۸، در بنگلادش از ۱۰۰ به ۲۵۰ و در اندونزی از ۱۰۰ به ۲۵۰ رخ داده است.

متغیرهای اقتصاد کلان- از جمله درآمد سرانه، تورم و رشد اقتصادی یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی- به طور غیرمستقیم و در شرایط اتحادیه کامل اقتصادی (که با تحرک عوامل و سیاست‌های اقتصادی واحد) متأثر می‌شود. در واقع، متغیرهای اقتصاد کلان در هر کشور متأثر از سیاست‌های پولی و مالی (داخلی) و تجاری آن کشور است. عوامل متعدد ساختاری در کشورها- مانند نهادها، شرایط سیاسی، ثبات محیط اقتصاد کلان، فضای کسب و کار و شوک‌ها و تکان‌های غیراقتصادی نظیر تحریم‌ها- به شدت تأثیرگذار هستند. نمونه بارز آن برای اقتصاد ایران در دهه ۱۳۹۰ش رخ داد و بیم آن می‌رود در دهه نخست ۱۴۰۰ش تداوم یابد.^۱

۵.۳. شرکای تجاری اصلی (فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای) کشورهای گروه D۸
از بررسی شرکای تجاری اصلی و کلیدی نخست (صادرات محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی) فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای کشورهای عضو گروه D۸ در سال ۲۰۲۰م

۱. بانک جهانی در طبقه‌بندی اقتصادهای جهان ۲۰۲۲م در چهار گروه درآمدی بالا، متوسط بالا، متوسط پایین و کم درآمد، ایران را در گروه اقتصادی با سطح درآمدی متوسط پایین قرار داده است. از علل تنزل موقعیت ایران، رشد کم و توقف رشد تولید ناخالص داخلی همراه با سقوط ارزش خارجی ریال است (World Bank, 2022).

نتایج زیر حاصل می‌شود (جدول ۲). از بین اعضای گروه D۸، کشورهای با اندازه اقتصاد و تجارت کوچک‌تر- نظیر مصر، پاکستان و ایران- با کشورهای همسایه و در مجاورت حضور مؤثرتری دارند. اما، هرچه اندازه اقتصاد و تجارت کشوری بزرگ‌تر می‌شود- نظیر اندونزی، ترکیه و مالزی - محصولات کمتری به آن کشورها صادر می‌شود. در بین اعضای گروه D۸، ترکیه در بازار صادراتی برخی اعضا از جمله ایران حضور دارد. در این بین، هیچ عضوی از گروه D۸ توسعه تجارت دوجانبه و متوازی نداشته است و شریک تجاری طبیعی متقابل یکدیگر نیستند. هیچ عضوی از گروه D۸ قسمت قابل ملاحظه‌ای از واردات را از کشورهای گروه D۸ تأمین نکرده است و قسمت زیادی از صادرات آن را به این کشورها روانه نمی‌کند. تجارت درون منطقه‌ای دوجانبه گروه D۸ نازل و ناچیز، و بسیار پایین ارزیابی می‌شود. در بین این کشورها، در کمتر کشوری شرکای تجاری طبیعی متقابل یکدیگر هستند. کمتر عضو گروه D۸ یکی از پنج شریک نخست صادراتی اعضاست. هیچ کدام از این کشورها به طور متقابل بخش مهمی از صادرات و واردات را با اعضا مبادله نکرده است. در این بین، ایران به دلایل محدودتر شدن شرکای تجاری فرامنطقه‌ای، در توسعه تجارت با همسایگان، در بین شرکای تجاری صادراتی، در دو کشور ترکیه و پاکستان حضور دارد. نظر به ناهمگونی و عدم تجانس و ناهمسانی نسبی اندازه تجارت (صادرات و واردات) کشورهای عضو گروه D۸، امکان توسعه تجارت درون منطقه‌ای زیاد و هم‌پای اقتصادهای بزرگ با درآمد سرانه بالا میسر نیست، مگر آنکه در بلندمدت کشورهای با درآمد کم در مسیر رشد و توسعه روزافزونی زیادی قرار گیرند و اندازه اقتصاد و درآمد سرانه آن‌ها تا چند برابر اندازه فعلی افزایش و متعاقباً تجارت خارجی گسترش یابد و متنوع تر شود.

۵.۴. سیاست تجاری با محوریت تعرفه‌های وارداتی در کشورهای عضو گروه D۸

مطابق جدول ۳، بررسی سیاست تجاری^۱ برای واردات اعضای گروه D۸ بر مبنای جدیدترین آمار در دسترس (سال ۲۰۲۱م) نشان می‌دهد کامل‌ترین اطلاعات مرتبط با سیاست تجاری برای اعضای گروه D۸، به جز ایران و در مراتب بعد مصر، درج شده است. در این بین اطلاعات آمار تعرفه گمرکی ایران ناقص و نامعتبر

۱. محصولات (کل، کشاورزی، غیرکشاورزی) سیاست تجاری (در دو دسته تعهدات و کاربرد MFN) از دامنه، ابعاد و جنبه‌های مختلف میانگین ساده/ وزنی نرخ تعرفه MFN کاربردی، تعرفه صفر، تعرفه غیرارزشی، تعرفه تا ۱۵ درصد، تعرفه بیش از سه برابر میانگین، حداکثر تعرفه و نظایر آن.

است و به روز نیست. میانگین ساده تعرفه‌های گمرکی نشان‌دهنده میانگین نرخ تعرفه گمرکی مصوب در جداول مقررات گمرکی کشورهاست (نرخ تعرفه گمرکی که در کتاب مقررات گمرکی کشورها مشاهده می‌شود)، اما میانگین وزنی تعرفه گمرکی گویای آن است که با نرخ تعرفه گمرکی وضع شده، چه میزان واردات در عمل انجام شده است (نرخ تعرفه مؤثر). بیشترین شکاف برای ارقام میانگین ساده و وزنی تعرفه‌ها از آن ایران بوده است. شکاف و فاصله بین میانگین ساده و موزون به مداخلات پر دامنه و وسیع دولت در تجارت - از جمله حمایت‌ها، انحراف‌ها، قیمت‌گذاری و شکاف نرخ ارز - بستگی دارد.

در بین اعضای گروه DA، به جز ایران، برای بقیه اعضا همگونی و تجانسی در میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی در انواع محصولات کشاورزی، غیرکشاورزی و صنعتی مشاهده می‌شود. به علاوه، طی دوره، به جز در ایران، روند میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای محصولات با آهنگ و شیبی ملایم رو به کاهش بوده است. دامنه میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای محصولات کشاورزی، غیرکشاورزی و صنعتی این کشورها، به جز ایران، هماهنگ و همگن بوده است. در واقع، دامنه تعرفه در انواع محصولات پراکنش زیادی نداشته است. این در حالی است که دامنه تعرفه‌های انواع محصولات در ایران ناهمگون و نامتجانس است. سیاست تجاری ایران صرفاً به تعرفه‌های گمرکی محدود نمی‌شود. تحریم‌های گسترده و متعاقب آن انواع کنترل‌ها (ممنوعیت‌ها، مجوزها و محدودیت‌ها) در سیاست تجاری ناشی از بی‌ثبات اقتصاد کلان است و باعث شده است سیاست تجاری ایران با شفافیت و پیش‌بینی‌پذیری فاصله داشته باشد.

۵.۵. شاخص کارآمدی منطقه‌گرایی در بین کشورهای عضو گروه DA

شاخص شدت تجارت نشان می‌دهد که آیا افزایش سهم تجارت درون منطقه‌ای به قیمت کاهش همگرایی تجارت بلوک منطقه‌ای با جهان است یا آنکه افزایش سهم تجارت درون منطقه‌ای به‌طور هماهنگ و متوازن با توسعه تجارت بلوک منطقه‌ای با جهان رخ داده است. شاخص شدت آهنگ رشد تجارت درون منطقه‌ای و تجارت فرامنطقه‌ای را نیز در دوره زمانی بلندمدت به‌طور پویا نشان می‌دهد و مشخص می‌کند که آیا با وجود کاهش نیافتن سهم حجم تجارت فرامنطقه‌ای، انحراف تجارت به‌وقوع پیوسته است؟

جدول ۲. ارزش تجارت و صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی به پنج شریک تجاری نخست کشورهای گروه DA، سال ۲۰۲۰م
(واحد ارقام ارزش کل صادرات به میلیارد دلار، ارزش صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی به میلیون دلار و دسترسی به درصد)

شرح	صادرات	دسترسی ^۱	صادرات به پنج شریک تجاری نخست و ارزش صادرات به آنها				
بنگلادش	کل	۳۷/۷	۳/۶				
	کشاورزی	۴۲۴	۳/۵	هند (۲۴۸)	عربستان (۶۸)	اتحادیه اروپا (۴۸)	امارات (۳۰)
	غیرکشاورزی	۲۵۰۱۱	۳/۶	اتحادیه اروپا (۱۵۵۵۸)	آمریکا (۶۰۸۰)	ژاپن (۱۳۰۵)	کانادا (۱۱۶۸)
	کل	۲۶/۸	۱/۷				
مصر	کشاورزی	۲۹۴۷	۱/۹	اتحادیه اروپا (۱۲۱۵)	عربستان (۷۱۷)	روسیه (۴۲۰)	امارات (۳۵۸)
	غیرکشاورزی	۱۴۳۸۶	۱/۷	اتحادیه اروپا (۵۹۹۵)	امارات (۲۸۵۰)	آمریکا (۱۹۳۵)	عربستان (۱۹۲۴)
اندونزی	کل	۲۳۱/۶	۲/۴				
	کشاورزی	۱۶۱۶۲	۴/۶	اتحادیه اروپا (۴۲۷۵)	هند (۳۹۸۵)	چین (۳۰۸۹)	مالزی (۲۴۴۵)
	غیرکشاورزی	۷۳۷۲۳	۱/۹	چین (۱۸۸۸۱)	آمریکا (۱۷۷۴۰)	ژاپن (۱۴۳۵۶)	سنگاپور (۱۲۵۸۲)
	کل	۴۱/۰۴	۳/۹				
ایران	کشاورزی	۱۴۸۳	۷/۹	چین (۶۱۷)	اتحادیه اروپا (۴۰۵)	امارات (۲۱۲)	هند (۱۴۲)
	غیرکشاورزی	۸۲۲۸	۳/۲	چین (۶۳۵۰)	ترکیه (۹۹۶)	اتحادیه اروپا (۲۹۸)	پاکستان (۲۹۶)
مالزی	کل	۲۳۳.۶	۰.۵				
	کشاورزی	۱۰۰۷۲	۴.۸	هند (۲۵۳۶)	چین (۲۵۱۴)	سنگاپور (۲۰۷۳)	اتحادیه اروپا (۱۸۶۰)
	غیرکشاورزی	۲۰۶۹۹۷	۰.۳	چین (۷۷۸۹۶)	آمریکا (۴۱۶۷۸)	سنگاپور (۳۹۵۳۶)	اتحادیه اروپا (۲۵۱۸۵)
	کل	۳۳.۴	۰.۴				
نیجریه	کشاورزی	۱۰۴۲	۳.۵	اتحادیه اروپا (۵۲۶)	ویتنام (۲۰۷)	ژاپن (۱۱۰)	ترکیه (۱۰۶)
	غیرکشاورزی	۲۴۳۰۹	۰.۲	اتحادیه اروپا (۱۲۳۴۱)	هند (۵۵۸۰)	چین (۲۸۲۹)	آفریقای جنوبی (۲۱۳۶)
پاکستان	کل	۲۲.۲	۴.۷				
	کشاورزی	۱۶۴۰	۱۲.۹	اتحادیه اروپا (۵۶۶)	امارات (۴۰۷)	عربستان (۳۱۵)	چین (۱۹۷)

1. Applied Weighted Tariff Faced in Major Markets

شرح	صادرات	دسترسی ^۱	صادرات به پنج شریک تجاری نخست و ارزش صادرات به آن‌ها				
غیرکشاورزی	۱۱۳۶۴	۳.۵	اتحادیه اروپا (۵۷۸۲)	آمریکا (۳۷۰۵)	چین (۱۰۹۷)	امارات (۵۰۲)	کانادا (۲۷۸)
کل	۱۶۹.۷	۱.۳					
کشاورزی	۸۲۹۸	۷.۳	اتحادیه اروپا (۴۷۹۶)	روسیه (۱۴۷۵)	آمریکا (۱۰۰۳)	عربستان (۵۶۶)	اوکراین (۴۵۸)
غیرکشاورزی	۸۷۲۶۶	۰.۷	اتحادیه اروپا (۶۶۰۷۸)	آمریکا (۹۵۰۱)	اسرائیل (۴۰۵۸)	چین (۴۰۴۷)	روسیه (۳۵۸۲)

منبع: (WTO ITC UNCTAD, 2022: 184-8)

جدول ۳. ساختار تعرفه‌های ایران و کشورهای عضو شورای کشورهای گروه D۸، سال ۲۰۲۱ م
(تعرفه کاربردی MFN بر مبنای ۶ رقم HS کل تولیدات کشاورزی و غیرکشاورزی)

شرح	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه
کل	۱۷.۹	۹۹.۳	۹۶.۱	..	۸۴.۳	۱۹.۷	۹۸.۶	۵۰.۵
کشاورزی	..	..	..	..	..	..	..	..
غیرکشاورزی	۴.۲	۹۹.۲	۹۵.۵	..	۸۱.۹	۶.۷	۹۸.۹	۴۳.۰
کل	۱۵۶.۳	۳۶.۶	۳۷.۳	..	۲۱.۲	۱۲۰.۵	۶۰.۸	۲۸.۹
کشاورزی	۱۸۶.۱	۹۱.۲	۴۷.۳	..	۵۵.۱	۱۵۰.۰	۹۶.۲	۶۱.۸
غیرکشاورزی	۳۷.۸	۲۷.۴	۳۵.۸	..	۱۴.۹	۴۹.۶	۵۵.۲	۱۷.۲
کل	۱۴.۰	..	۸.۱	۲۰.۱	۵.۶	۱۲.۱	۱۱.۲	۱۰.۷
کشاورزی	۱۷.۶	..	۸.۷	۲۸.۴	۷.۹	۱۵.۸	۱۳.۴	۴۱.۱
غیرکشاورزی	۱۳.۴	..	۸.۰	۱۸.۷	۵.۲	۱۱.۵	۱۰.۹	۵.۸
کل	۰.۰	۱.۹	۱.۹	..	۶.۰	۰.۰	۰.۰	۲.۹
کشاورزی	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	۱۳.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰
غیرکشاورزی	۰.۰	۲.۲	۲.۲	..	۴.۹	۰.۰	۰.۰	۳.۳
کل	۴.۵	..	۱۳.۱	۰.۰	۶۶.۵	۱.۷	۲۴.۱	۲۳.۰
کشاورزی	۸.۹	..	۸.۵	۰.۰	۷۴.۷	۰.۰	۲.۴	۱۸.۱
غیرکشاورزی	۳.۷	..	۱۳.۸	..	۶۵.۲	۲.۰	۲۷.۶	۲۳.۸

شرح	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه
کل	۰.۰	۰.۲	۰.۰	..	۲.۸	۰.۰	۰.۱	۰.۱
کشاورزی	۰.۰	۱.۶	۰.۰	..	۲۰.۹	۰.۰	۰.۴	۰.۰
غیرکشاورزی	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	۰.۱	۰.۰	۰.۰	۰.۱
کل	۰.۴	..	۰.۲	۰.۰	۰.۷	۰.۰	۰.۷	۰.۵
کشاورزی	۰.۷	..	۱.۴	۰.۰	۴.۹	۰.۰	۴.۴	۰.۰
غیرکشاورزی	۰.۴	..	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۱	۰.۶
کل	۱۷.۲	۶۹.۸	۹۰.۷	..	۳۶.۶	۱۹.۷	۹۵.۰	۲۹.۲
کشاورزی	۹۸.۲	۶۸.۴	۹۹.۵	..	۲۵.۷	۹۹.۹	۹۳.۱	۸۷.۷
غیرکشاورزی	۳.۷	۷۰.۰	۸۹.۴	..	۳۸.۲	۶.۷	۹۵.۳	۲۰.۴
کل	۴۱.۶	..	۹.۸	۴۰.۸	۱۳.۱	۳۸.۶	۴۳.۷	۱۴.۱
کشاورزی	۶۰.۷	..	۹.۶	۵۶.۶	۸.۳	۵۳.۸	۴۷.۰	۶۴.۰
غیرکشاورزی	۳۸.۵	..	۹.۸	۳۸.۲	۱۳.۹	۳۶.۲	۴۳.۲	۶.۱
کل	۰.۰	۰.۴	۰.۴	..	۱.۶	۰.۰	۰.۰	۲.۹
کشاورزی	۰.۰	۲.۱	۳.۴	..	۸.۰	۰.۰	۰.۰	۴.۷
غیرکشاورزی	۰.۱	۰.۱	۰.۰	..	۰.۰	۰.۱	۰.۰	۰.۸
کل	۰.۰	..	۵.۷	۰.۱	۱۳.۱	۰.۰	۲.۴	۷.۵
کشاورزی	۰.۰	..	۴.۵	۰.۰	۵.۹	۰.۰	۲.۴	۹.۶
غیرکشاورزی	۰.۰	..	۵.۹	۰.۱	۱۳.۹	۰.۴	۲.۴	۵.۵
کل	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰
کشاورزی	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰
غیرکشاورزی	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰
کل	۲۰۰	۱۰۰۰<	۲۱۰	..	۱۰۰۰<	۱۵۰	۲۰۰	۲۲۵
کشاورزی	۲۰۰	۱۰۰۰<	۲۱۰	..	۱۰۰۰<	۱۵۰	۲۰۰	۲۲۵
غیرکشاورزی	۲۰۰	۱۶۰	۶۰	..	۶۴	۱۵۰	۱۰۰	۱۰۰

مورد تعهد
مورد عمل
غیر تبعیض آمیز
مورد تعهد
مورد عمل
غیر تبعیض آمیز
مورد تعهد
مورد عمل
غیر تبعیض آمیز
مورد تعهد

درصد خطوط تعرفه‌های غیرارزشی
درصد خطوط تعرفه‌های بیش از ۱۵ درصد
درصد خطوط تعرفه‌های بیش از ۳ برابر میانگین
درصد خطوط امتیازات اجراننده
حداکثر نرخ تعرفه

شرح	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه
مورد عمل غیر تبعیض آمیز	کل	۲۵	۱۵۰	۱۰۰	۱۰۰۰<	۳۵	۲۰۰	۲۲۵
	کشاورزی	۲۵	۱۵۰	۵۵	۱۰۰۰<	۳۵	۲۰۰	۲۲۵
	غیرکشاورزی	۲۵	۱۵۰	۱۰۰	۶۰	۳۵	۱۰۰	۸۲
مورد تعهد	کل	۱۷	۴۲	۱۸	۳۳۲	۷	۱۹	۳۱۷
	کشاورزی	۹	۳۳	۱۳	۳۲۰	۱	۱۴	۱۳۵
	غیرکشاورزی	۱۵	۱۹	۱۰	۲۰	۷	۱۴	۲۴۵
تعداد طبقات تعرفه‌ای	کل	۳۲	۴۱۲	۱۵	۱۰۸	۵	۶۰	۲۱۰
	کشاورزی	۱۰	۴۵۴	۹	۱۰۰	۴	۴۴	۱۴۱
	غیرکشاورزی	۲۷	۷۱	۱۶	۲۱	۵	۲۲	۱۱۳
مورد تعهد	کل	۴۸	۴۱۲	۳۵	۳۲۲	۳۹	۳۷	۱۱۹
	کشاورزی	۲۷	۴۵۴	۵۱	۲۹۴	۰	۲۱	۷۹
	غیرکشاورزی	۸۰	۷۱	۲۴	۷۰	۳۲	۳۲	۷۳
ضریب تغییرات	کل	۶۷	۴۱۲	۱۳۱	۲۴۳	۶۱	۱۰۲	۲۱۰
	کشاورزی	۵۳	۴۵۴	۲۱۳	۴۵۵	۶۰	۱۱۰	۱۰۸
	غیرکشاورزی	۶۹	۷۱	۱۰۹	۱۳۹	۶۰	۱۰۱	۱۵۵
تعداد خطوط تعرفه مورد عمل غیر تبعیضی	کل	۷۱۹۱	۱۰۸۱۲	۸۲۶۷	۱۱۷۱۳	۶۱۲۸	۷۳۶۶	۱۱۵۰۱
	کشاورزی	۱۱۳۳	۱۳۶۹	۱۱۱۰	۱۴۴۲	۹۱۸	۸۸۳	۲۲۷۲
	غیرکشاورزی	۶۰۵۸	۹۴۴۳	۷۱۵۷	۱۰۲۷۱	۵۱۲۰	۶۴۸۳	۹۲۲۹

منبع: (WTO ITC UNCTAD, 2022: 8-25)

در جدول ۴ و ۵، نتایج محاسبات شاخص شدت صادرات از طریق اندازه‌گیری نسبت سهم صادرات درون منطقه‌ای هر کشور به سهم صادرات فرامنطقه‌ای آن یا سهم آن در صادرات غیرمنطقه‌ای در گروه D۸ و هشت کشور عضو آن در سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ م ارائه شده است. براساس اطلاعات جدول ۴ و ۵، نتایج زیر حاصل شد.

جدول ۴. همگرایی تجارت کالایی (صادرات) درون منطقه‌ای گروه D۸ طی مقاطع سالانه ۲۰۰۱، ۲۰۱۰، ۲۰۱۵ و ۲۰۲۱ م

شرح	۲۰۰۱	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۱
صادرات جهانی (میلیارد دلار)	۶۱۳۶/۶	۱۵۰۹۹/۰	۱۷۴۹۲/۲	۲۲۱۴۳/۶
ارزش صادرات جهانی گروه D۸ (میلیارد دلار)	۲۳۹/۶	۷۳۲/۶	۶۷۹/۲	۱۱۳۵/۱
سهم ارزش صادرات جهانی گروه D۸ (درصد)	۳/۹۰	۴/۸۵	۴/۱۴	۴/۹۳
صادرات درون گروهی گروه D۸ (میلیارد دلار)	۸/۵	۴۳/۷	۴۰۴/۳	۸۰/۷
سهم صادرات درون گروهی گروه D۸ (درصد)	۳/۵۵	۵/۹۶	۶/۳۹	۷/۴۰
شاخص همگرایی صادرات گروه D۸	۰/۹۱	۱/۲۳	۱/۵۴	۱/۵
شاخص همگرایی صادرات گروه D۸ (۲۰۰۱=۱۰۰)	۱۰۰	۱۳۵/۲	۱۶۹/۲	۱۶۴/۸

منبع: (Harmsen & Leidy, 1994)

۵.۵.۱. شدت روابط تجاری در کشورهای عضو گروه D۸

شاخص شدت تجارت (صادرات) در گروه D۸ از ۳/۹ واحد در سال ۲۰۰۱ م به ۴/۸۵ و ۴/۹۳ واحد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م رو به افزایش است. شاخص شدت تجارت به سال پایه ۲۰۱۰ م، از واحد ۱۰۰ به ۱۳۵/۲ و ۱۶۴/۸ در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م روبه بهبود است.

افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای از کل صادرات جهانی گروه D۸ توأم با افزایش چشمگیر سهم صادرات کالایی جهانی گروه D۸ از صادرات جهانی باعث شد تا به دلیل افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه D۸، شاخص شدت تجاری رو به فزونی گذارد. طی دوره، افزایش شاخص شدت صادرات با رشد سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه D۸ هماهنگ بوده است. افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه D۸ باعث شد تا شاخص شدت صادرات در این منطقه افزایش یابد.

جدول ۵. همگرایی تجاری (صادرات) دوجانبه اعضای گروه D8 در مقاطع سالانه ۲۰۰۱، ۲۰۱۰، ۲۰۱۵ و ۲۰۲۱ م

شرح	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	صادرات D8		صادرات جهانی		همگرایی تجاری	
									%	M\$	%	M\$	شاخص	۲۰۰۱
بنگلادش	۲۰۰۱	۰	۶	۳۷	۷	۱	۲۲	۲۰	۹۳	۱/۷	۵۳۸۹	۰/۰۹	۱/۹	۱۰۰
	۲۰۱۰	۰	۴۰	۹۷	۶۳	۸	۸۴	۶۰۴	۴/۷	۱۹۲۳۱	۰/۱۳	۳/۶	۱۸۶/۵	
	۲۰۱۵	۰	۳۶(۵)	۳۹(۴)	۱۴۷(۲)	۳	۳(۳)	۴۸(۳)	۶۷۴(۱)	۳/۰	۳۱۷۳۴	۰/۱۹	۱/۶	۸۱/۷
	۲۰۲۱	۰	..	..	..	..	..	..	..	۴۴۲۰۰	۰/۲۰	..	..	
مصر	۲۰۰۱	۳	۱۶	۵	۱۱	۷	۴۳	۷۸	۱۶۰	۳/۷	۴۶۶۲	۰/۰۸	۴/۳	۱۰۰
	۲۰۱۰	۲۸	۹۴	۱۲۶	۲۰۵	۱۴۳	۱۳۶	۹۸۵	۱۷۱۷	۶/۵	۲۶۳۳۲	۰/۱۷	۳/۸	۸۹/۴
	۲۰۱۵	۵۳	۷۵	۶	۹۰	۹۰	۱۳۰	۱۲۶۵	۱۷۰۹	۷/۸	۲۱۸۵۹	۰/۱۳	۶/۰	۱۴۰/۲
	۲۰۲۱	۱۹۳(۳)	۱۰۵(۶)	۱(۷)	۱۰۶(۵)	۱۳۸(۴)	۳۵۰(۲)	۲۶۴۷(۱)	۳۵۴۰	۸/۷	۴۰۷۰۲	۰/۱۸	۴/۸	۱۱۲/۶
اندونزی	۲۰۰۱	۲۱۶	۱۹۷	..	۱۷۷۹	۲۰۳	۱۷۹	۱۷۶	۲۸۷۲	۵/۱	۵۶۳۱۷	۰/۹۲	۵/۵	۱۰۰
	۲۰۱۰	۱۰۱۹	۸۷۹	..	۹۴۶۲	۳۱۷	۶۸۸	۱۰۷۴	۱۳۹۷۸	۸/۹	۱۵۷۷۷۹	۱/۰۵	۸/۴	۱۵۲/۴
	۲۰۱۵	۱۳۴۱	۱۱۹۸	..	۷۶۲۷	۴۴۶	۱۹۹۰	۱۱۵۹	۱۳۹۷۸	۹/۳	۱۵۰۲۸۲	۰/۹۲	۱۰/۱	۱۸۲/۳
	۲۰۲۱	۳۸۹۵(۳)	۱۳۴۲(۵)	..	۲۴۴۳(۷)	۴۶۰(۶)	۴۳۳۱(۲)	۲۰۶۹(۴)	۲۷۷۹۲	۹/۵	۲۹۱۹۷۹	۱/۳۲	۷/۲	۱۳۱/۱
ایران	۲۰۰۱	۵	۱۱	۲۸	۱۲	۰	۸۰	۶۲	۱۹۸	۰/۸	۲۳۹۰۴	۰/۳۹	۲/۱	۱۰۰
	۲۰۱۰	۹۵	۶۰	۶۱۰	۱۰۱	۱۸	۵۵۱	۱۰۵۶	۲۴۹۱	۲/۳	۱۰۸۵۸۱	۰/۷۲	۳/۲	۱۵۱/۷
	۲۰۱۵	۱۰۲	۳۱۰	۸۲	۴۱	۳	۶۳۹	۱۳۱۵	۲۴۹۲	۴/۲	۶۰۰۴۱	۰/۳۷	۱۱/۲	۵۳۴/۲
	۲۰۲۱	۶۶(۶)	۸۱(۷)	۱۱۰۱(۳)	۹۶(۵)	۱۲۵(۴)	۱۲۶۱(۲)	۶۰۸۱(۱)	۸۸۱۱	۱/۷	۷۵۱۴۵	۰/۳۴	۳۴/۵	۱۶۴۲/۲
مالزی	۲۰۰۱	۱۷۱	۲۱۰	۱۵۶۳	۱۷۸	۴۹	۳۹۹	۳۶۷	۲۹۳۷	۳/۳	۸۸۰۰۴	۱/۴۳	۲/۳	۱۰۰
	۲۰۱۰	۱۲۵۹	۱۴۰۱	۵۶۲۹	۸۴۹	۱۴۹	۲۳۳۷	۶۵۷	۱۳۲۸۱	۶/۷	۱۹۸۱۷۹۱	۱/۳۲	۵/۱	۲۲۰/۱
	۲۰۱۵	۱۰۰۴	۵۷۴	۷۴۹۵	۵۰۳	۷۱۲	۱۰۶۲	۹۷۹	۱۲۳۲۹	۶/۱	۲۰۰۹۰۰	۱/۲۲	۵/۰	۲۲۰/۰
	۲۰۲۱	۴۲۲۴(۲)	۸۲۹(۵)	۱۲۷۰۱(۱)	۷۸۲(۶)	۵۲۹(۷)	۱۳۶۷(۴)	۳۹۷۴(۳)	۲۴۴۰۶	۶/۹	۳۵۲۴۴۱	۱/۵۹	۴/۶	۲۰۰/۷

شرح	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	صادرات D8		صادرات جهانی		همگرایی تجاری	
									%	M\$	%	M\$	شاخص	۱۰۰
	۰	۰	۵۳۷	۰	۰	..	۰	۰	۳/۰	۵۳۷	۱۸۰۴۶	۰/۲۹	۱۰/۳	۱۰۰/۰
	۳۷۲	۲	۹۳۶	۰	۹۵۲	..	۷	۴۷۵	۳/۲	۲۷۴۴	۸۶۵۶۸	۰/۵۷	۵/۶	۵۴/۰
نیجریه	۴	۳۷	۱۱۸۷	۰	۲۵۵	..	۳۲	۶۱۲	۴/۴	۲۱۲۷	۴۸۴۶۶	۰/۳۰	۱۴/۶	۱۴۲/۰
	(۵)۶۶	(۶)۳	(۱)۱۸۷۱	(۷)۰	(۳)۲۹۹	..	(۴)۱۰۴	(۲)۹۹۳	۷/۰	۳۳۳۶	۴۷۵۷۰	۰/۲۱	۳۳/۴	۳۲۴/۲
	۱۶۶	۴۱	۴۷	۹۶	۹۴	۸۹	..	۲۰۰	۶/۱	۷۳۳	۱۱۹۳۰	۰/۱۹	۳/۲	۱۰۰
	۶۳۷	۱۰۲	۷۴	۳۸۲	۱۴۶	۳۰	..	۶۴۴	۶/۷	۱۴۳۵	۲۱۴۱۳	۰/۱۴	۴/۸	۱۴۹/۶
پاکستان	۷۰۱	۱۳۴	۱۴۱	۲۲۶	۱۸۶	۵۰	..	۲۳۵	۷/۶	۱۶۷۳	۲۲۰۸۹	۰/۱۳	۵/۸	۱۸۲/۱
	(۱)۸۱۶	(۶)۱۰۶	(۵)۱۷۱	(۳)۳۱۲	(۲)۳۸۴	(۷)۴۰	..	(۴)۲۹۴	۷/۴	۲۱۲۳	۲۸۸۸۰	۰/۱۳	۵/۷	۱۷۶/۷
	۱۵	۴۲۲	۳۲	۳۶۱	۳۵	۶۹	۳۱	..	۳/۱	۹۶۵	۳۱۳۳۴	۰/۵۱	۶/۰	۱۰۰
	۸۴۵	۲۲۵۱	۲۵۱	۳۰۴۴	۲۲۵	۲۵۱	۲۴۸	..	۶/۲	۷۱۱۵	۱۱۳۸۸۳	۰/۷۵	۸/۳	۱۳۸/۸
ترکیه	۲۰۰	۳۱۲۵	۲۰۷۰	۳۶۶۴	۳۵۷	۳۱۴	۲۸۹	..	۵/۷	۸۱۵۶	۱۴۳۸۰۰	۰/۸۸	۶/۴	۱۰۷/۴
	(۵)۵۵۱	(۱)۴۵۵۸	(۷)۳۶۷	(۲)۳۰۶۹	(۶)۴۷۸	(۴)۸۰۶	(۳)۸۷۰	..	۴/۲	۱۰۶۹۹	۲۵۴۱۷۲	۱/۱۰	۳/۸	۶۳/۸

(Harmsen & Leidy, 1994) منبع:

هرچند سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه D8 بسیار نازل است و به جز تعدادی از کشورهای با اندازه تجارت کم، غالب صادرات اعضا با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گیرد، روند آن بعد از شکل‌گیری گروه D8 رو به فزونی گذارده است. بدین ترتیب، کاهش سهم گروه D8 در صادرات جهانی هم‌زمان با افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای این گروه، گویای آن است که حداقل طی دوره ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م بهبود در شدت روابط تجاری گروه D8 به توسعه صادرات جهانی آن منجر شده است (ایجاد تجارت). با فرض ثابت بودن تقاضای جهانی یا برابری نوسان‌های آن در داخل و خارج منطقه و ثبات دیگر شرایط، افزایش شدت روابط تجاری در اثر افزایش صادرات درون منطقه‌ای توأم با افزایش سهم گروه D8 در صادرات جهانی، نشانه وقوع برقراری تجارت است. با وجود این، دامنه سهم صادرات درون منطقه‌ای بسیار کم، حداقل ۳/۵۵ درصد در ابتدای دوره در سال ۲۰۰۱ م و حداکثر ۷/۴ درصد در انتهای دوره در سال ۲۰۲۱ م، پیوسته کمتر از ۱۰ درصد بوده است.

۵.۵.۲. همگرایی تجارت (صادرات) دوجانبه کشورهای عضو گروه D8

از همگرایی تجارت درون منطقه‌ای گروه D8 نتیجه می‌شود اعضا در سه قطب جغرافیایی جنوب و شرق آسیا (اندونزی، مالزی و بنگلادش)، غرب آسیا (ترکیه، ایران و پاکستان) و آفریقا (مصر و اندونزی)، در جغرافیای نزدیک اساساً شرکای تجاری یکدیگر هستند و اقتصادهای بزرگ با تجارت بیشتر (اقتصاد باز) با محوریت اندونزی، مالزی و ترکیه شاهد توسعه اقتصادی-تجاری روزافزون طی دوره بلندمدت بوده‌اند و از هر دو طیف شرکای تجاری اصلی جهانی (آمریکا و اتحادیه اروپا) و منطقه‌ای بالاترین بهره‌برداری را به عمل آورده‌اند. در این بین، توسعه اقتصادی-تجاری ایران در دهه ۲۰۱۰ م عقب‌گرد معناداری داشته و با محدودتر شدن تجارت، به تجارت با منطقه اکتفا شده است. در این میان، شکاف توسعه، به‌ویژه شکاف توسعه صادرات با سه اقتصاد بزرگ عضو گروه D8 (اندونزی، مالزی و ترکیه) طی دوره بلندمدت بیشتر و بیشتر شده است.

۵.۵.۳. همگرایی تجارت (صادرات) و شاخص شدت تجارت ایران با کشورهای عضو

گروه D8

۱. صادرات درون منطقه‌ای ایران به گروه D8 از ۱۹۸ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ م به ۲/۵ و ۸/۸ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م با شاخص عملکرد

۱۲۶۲/۶ (۱۲/۶ برابر) و ۴۴۴۴/۴ (۴۴/۴ برابر) و نرخ رشد سالانه ۲۸/۹ و ۱۹/۸ درصد روبه افزایش گذاشته است. سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه D۸، از ۰/۸ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۲/۳ و ۱۱/۷ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م با ۲۷/۹ و ۱۴/۶ برابر افزایش و با نرخ رشد سالانه ۱۱/۱ و ۱۳/۶ درصد مواجه بوده است.

۲. طی این دو دوره، رشد صادرات درون منطقه‌ای ایران (۲۸/۸ و ۱۹/۸ درصد) در مقایسه با رشد صادرات جهانی (۹/۴ و ۶/۳ درصد)، ۳/۱ و ۳/۱۴ برابر شده است. بنابراین، صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه D۸، به‌ویژه در سال ۲۰۲۱م گسترش یافته است. در مقابل، صادرات فرامنطقه‌ای ایران، از ۲۳/۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱م، به ۱۰۶/۱ و ۶۶/۳ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۲۱ و ۲۰۱۰م با شاخص عملکرد ۴۷۷/۷ و ۲۷۹/۷ نرخ رشد سالانه ۱۶/۲ و ۵/۰ درصد مواجه بوده است. سهم صادرات فرامنطقه‌ای از صادرات ایران از ۹۹/۲ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۹۷/۷ و ۸۸/۳ در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م رو به کاهش بوده است. در سال ۲۰۲۱م، با تشدید تحریم‌ها توأم با شیوع کووید ۱۹، صادرات ایران به جهان به‌شدت کاهش، و صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه D۸، به‌شدت افزایش یافته است.

۳. شاخص شدت صادرات منطقه‌ای ایران از ۲/۱ واحد در سال ۲۰۰۱م به ۳/۲ و ۳۴/۵ واحد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م تا ۱/۵ و ۱۶/۴ برابر افزایش یافته است. منتهی سهم صادرات ایران از صادرات جهانی از ۰/۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۰/۷۲ و ۰/۳۴ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م پرنوسان و بی‌ثبات بوده است که گویای کاهش چشمگیر در سال ۲۰۲۱م است. طی دوره، افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه ۸ توأم با کاهش به‌شدت زیاد رشد صادرات جهانی ایران، سبب شده است که با وجود بهبود شاخص شدت صادرات ایران، توسعه صادرات جهانی هماهنگ و هم‌سو با آن رخ ندهد (انحراف تجارت).

۴. هر چند در ابتدای دوره، عمده صادرات ایران با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گرفت و سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه D۸ در سطح کم بود، طی دوره تا سال ۲۰۲۱م، ارزش صادرات درون منطقه‌ای تا ۴۴/۵ برابر و سهم صادرات درون منطقه‌ای تا ۱۴/۶ برابر به‌شدت روبه افزایش گذاشت. بنابراین، کاهش چشمگیر سهم ایران از صادرات جهانی هم‌زمان با افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای با گروه D۸، به‌ویژه در سال ۲۰۲۱م، گویای آن است

که حداقل طی دوره، افزایش شاخص شدت صادرات ایران با گروه D۸ نه تنها به افزایش در صادرات جهانی ایران منجر نشد، بلکه سهم ایران از صادرات کالایی جهان به شدت رو به افول گذاشت (انحراف تجارت). در اصل، توسعه صادرات درون منطقه‌ای در هر کشوری موقعی مطلوب است که به توسعه صادرات جهانی آن کشور نیز منجر شده باشد (ایجاد تجارت)، حال آنکه خلاف آن رخ داده است.

۵. نکته مهم‌تر اینکه شرکای تجاری در توسعه صادرات منطقه‌ای ایران در مقایسه با اعضای گروه D۸- به‌ویژه با اندونزی، مالزی و ترکیه- محدودتر شده است و تنها سه کشور ترکیه، پاکستان و اندونزی عضو گروه D۸ شرکای تجاری مهم قلمداد می‌شوند.

۵. ۶. شناسایی زمینه‌های توسعه همکاری و تجارت صنایع کارخانه‌ای ایران با کشورهای عضو گروه D۸

در جدول ۶، سهم، رتبه و جایگاه کشورهای عضو گروه D۸ در ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای اقتصادهای در حال توسعه و صنعتی نوظهور (DEIE) ۱ مطابق جدیدترین سالنامه بین‌المللی آمارهای صنعتی سازمان توسعه صنعتی ملل متحد درج شده است. با دقت در جدول ۶ (ماتریس ۲۲ صنعت، هشت کشور گروه D۸)، نتایج زیر در خور بیان است:

۱. در بسیاری از ۲۲ صنعت کارخانه‌ای مورد مطالعه تعدادی از کشورهای گروه D۸ حضور مؤثر و تعیین‌کننده‌ای دارند. برای نمونه، در هر صنعت دو کشور از گروه D۸ حضور مؤثرتری دارند. این صنایع عبارت است از صنعت غذا (اندونزی و ترکیه)، آشامیدنی (اندونزی و نیجریه)، منسوجات (ترکیه و پاکستان)، پوشاک (بنگلادش و ترکیه)، چرم (اندونزی و بنگلادش)، چوب (اندونزی و ترکیه)، کاغذ (اندونزی و ترکیه)، چاپ و نشر (اندونزی و ترکیه)، زغال کک و پالایشگاه‌های نفت (مصر و ترکیه)، شیمیایی (اندونزی و ترکیه)، دارویی و شیمیایی دارویی (بنگلادش و ترکیه)، لاستیک و پلاستیک (اندونزی و ترکیه)، کانی غیرفلزی (ترکیه و اندونزی)، فلزات اساسی (ترکیه و اندونزی)، فلزی و فابریکی (ترکیه و اندونزی)، اپتیک و الکترونیک (ترکیه و اندونزی)، وسایل الکتریکی (ترکیه و اندونزی)، ماشین‌آلات و تجهیزات (ترکیه و

اندونزی)، وسایل نقلیه موتوری (اندونزی و ترکیه)، سایر وسایل حمل و نقل (اندونزی و ترکیه)، مبلمان (ترکیه و اندونزی) و سایر صنایع کارخانه‌ای (اندونزی و ترکیه).

۲. به این ترتیب، از کشورهای گروه D۸، دو کشور اندونزی و ترکیه به ترتیب در ۲۰ و ۱۸ صنعت کارخانه‌ای دو کشور نخست، در مجموع با ۸۶ درصد در بین کشورهای در حال توسعه و صنعتی نوظهور حضور مؤثرتری دارند. این دو کشور در توسعه بسیاری از صنایع مورد مطالعه از جمله در ۱۵ صنعت کارخانه‌ای شامل غذا، چوب، کاغذ، چاپ و نشر، شیمیایی، لاستیک و پلاستیک، کانی غیرفلزی، فلزی و فابریکی، اپتیک و الکترونیک، وسایل الکتریکی، ماشین‌آلات و تجهیزات، وسایل نقلیه موتوری، سایر وسایل حمل و نقل، مبلمان و سایر صنایع کارخانه‌ای در بین کشورهای در حال توسعه و صنعتی نوظهور حضور مؤثر و توأمان داشته و پیشگام بوده‌اند. بقیه آن ۱۴ درصد حضور مؤثر از بین اعضای گروه D۸ از آن صنعت در کشور شامل منسوجات (پاکستان)، پوشاک؛ چرم و کیف و چمدان؛ و دارو و مواد شیمیایی دارویی (بنگلادش)؛ زغال کک و پالایشگاه‌های نفت (مصر، بنگلادش)؛ و آشامیدنی (نیجریه) است.

۳. هم‌اینک از طیف صنایع ۲۲گانه و کشورهای گروه D۸، دو کشور ترکیه و اندونزی از جنبه ظرفیت‌ها، امکانات، تنوع و گستره تولیدات صنایع کارخانه‌ای برای توسعه همکاری و تجارت در اولویت‌های نخست با ایران قلمداد می‌شوند. در این بین با این دو کشور ۱۵ صنعت غذا، چوب، کاغذ، چاپ و نشر، شیمیایی، لاستیک و پلاستیک، کانی غیرفلزی، فلزی و فابریکی، اپتیک و الکترونیک، وسایل الکتریکی، ماشین‌آلات و تجهیزات، وسایل نقلیه موتوری، سایر وسایل حمل و نقل، مبلمان و سایر صنایع بیشترین زمینه توسعه همکاری و تجارت را با ایران دارند.

۶. جمع‌بندی نتایج و توصیه‌های سیاستی

در این مقاله تلاش شده است یکپارچگی گروه D۸ در ربع قرن از شکل‌گیری ارزیابی شود. مطابق مطالعات و نتایج ارزیابی‌ها، طی دوره مطالعه، علاوه بر اینکه شکاف و دامنه پراکندگی درآمد سرانه در برخی کشورها همگرا و در برخی دیگر واگراتر شده، همگنی و تجانس شاخص‌های توسعه نیز برای تمامی اعضا در بلندمدت رخ نداده است.

جدول ۶. جایگاه کشورهای D۸ در ارزش افزوده صنایع کارخانه‌ای اقتصادهای درحال توسعه و صنعتی نوظهور (DEIE)^۱

شرح	سال	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	دو کشور نخست توسعه و تجارت
(۰۱) غذا (ISIC15-10)	۲۰۱۵	-	۱/۸ (۱۳)	۹/۴ (۲)	۱/۶، ۱۶	-	۴/۸ (۷)	-	۴/۵ (۸)	اندونزی
	۲۰۱۹	۲.۱ (۱۲)	۲/۰ (۱۴)	۱۱/۲ (۱)	۱/۶، ۱۶	-	۴/۴ (۸)	-	۴/۹ (۷)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		سهام کم و رونق زیاد	سهام کم و رونق	سهام زیاد و رونق زیاد	؟	ناچیز	سهام متوسط و افول	ناچیز	سهام متوسط رونق زیاد	
(۰۲) آشامیدنی (ISIC16-11)	۲۰۱۵	-	۱/۷ (۱۳)	۲/۹ (۱۰)	۱/۴، ۱۶	-	۳/۴ (۸)	-	-	اندونزی
	۲۰۱۹	-	۱/۹ (۱۲)	۳/۵ (۷)	۱/۵، ۱۶	-	۳/۲ (۹)	-	۱/۶ (۱۵)	نیجریه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و رونق	سهام متوسط و رونق زیاد	ناچیز	سهام متوسط و افول	سهام متوسط و افول	ناچیز	سهام کم و رونق	
(۰۳) منسوجات (ISIC17-13)	۲۰۱۵	۲/۷ (۹)	۱/۰ (۱۵)	۹/۵ (۵)	۱/۴، ۱۳	-	۱۰/۴ (۳)	۹/۷ (۴)	۱۶/۳ (۲)	ترکیه
	۲۰۱۹	۴/۴ (۶)	-	۹/۳ (۵)	۱/۶، ۱۳	-	۹/۸ (۴)	۱۰/۴ (۳)	۱۷/۱ (۲)	پاکستان
وضعیت کشورهای D۸		سهام متوسط و رونق زیاد	سهام ناچیز و افول	سهام زیاد	سهام کم و رونق	ناچیز	سهام زیاد و ؟	سهام زیاد و رونق	سهام زیاد و رونق	
(۰۴) پوشاک (ISIC18-14)	۲۰۱۵	۱۷/۵ (۱)	-	۷/۱ (۴)	۱/۴، ۱۶	-	-	-	۱۱/۴ (۲)	بنگلادش
	۲۰۱۹	۲۰.۴ (۱)	۱/۵ (۱۴)	۸/۵ (۴)	۱/۳، ۱۶	-	-	۱/۴ (۱۵)	۱۱/۹ (۳)	ترکیه

1. Developing & Emerging Industrial Economies

شرح	سال	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	دو کشور نخست توسعه و تجارت
وضعیت کشورهای D۸		رتبه نخست و رونق زیاد	سهام نازل و رونق زیاد	سهام متوسط و رونق	سهام نازل و ؟	ناچیز	سهام نازل و رونق زیاد	سهام زیاد و رونق زیاد		
(۰۵) چرم و کیف (ISIC19-15)	۲۰۱۵	۲/۵ (۱۰)	-	۲۱/۳ (۱)	۱/۰ (۱۶)	-	-	۴/۸ (۷)	اندونزی	اندونزی
	۲۰۱۹	۶/۰ (۵)	۳/۰ (۹)	۲۳/۴ (۱)	۰/۹ (۱۶)	-	۱/۰ (۱۴)	۵/۰ (۶)	بنگلادش	بنگلادش
وضعیت کشورهای D۸		سهام متوسط و رونق زیاد	سهام کم و رونق زیاد	رتبه نخست و رونق زیاد	سهام نازل و ؟	ناچیز	سهام کم و ؟	سهام کم و رونق زیاد	سهام متوسط و رونق	
(۰۶) چوب (ISIC20-16)	۲۰۱۵	-	-	۱۵.۹ (۱)	۱.۵ (۱۵)	ناچیز	۱.۷ (۱۴)	-	۹.۲ (۳)	اندونزی
	۲۰۱۹	-	-	۱۳.۸ (۱)	۱.۷ (۱۴)	-	-	-	۸.۷ (۳)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	ناچیز	رتبه نخست و رونق	سهام پایین و رونق	ناچیز	سهام پایین و افول	سهام بالا و رونق		
(۰۷) کاغذ (ISIC21-17)	۲۰۱۵	-	۱/۶ (۱۵)	۱۰.۹۹ (۲)	۱/۵ (۱۶)	-	-	۱/۹ (۱۲)	اندونزی	اندونزی
	۲۰۱۹	-	-	۱۰.۸ (۲)	۱/۱۷ (۱۴)	-	-	۲/۲ (۱۱)	ترکیه	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و افول	سهام زیاد و رونق	سهام کم و ؟	ناچیز	ناچیز	سهام کم و رونق	سهام زیاد و رونق	
(۰۸) چلپ و نشر (ISIC22-18)	۲۰۱۵	-	۵/۹ (۴)	۴/۹ (۷)	۱/۶ (۱۶)	-	-	-	۵/۶ (۵)	اندونزی
	۲۰۱۹	-	۲.۹ (۱۰)	۶.۰ (۴)	۱/۹ (۱۶)	-	-	-	۵/۶ (۵)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و افول	سهام متوسط و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام متوسط و رونق	
(۰۹) زغال کک و پالایشگاه‌های نفت (ISIC23-19)	۲۰۱۵	-	۱۱/۰ (۳)	-	۱/۶ (۱۲)	-	-	-	۱/۴ (۱۴)	مصر
	۲۰۱۹	-	۱۲/۷ (۲)	-	۲/۰ (۱۰)	-	-	-	۱/۷ (۱۲)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام زیاد و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام کم و رونق	

شرح	سال	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	دو کشور نخست توسعه و تجارت
(۱۰) محصولات شیمیایی (ISIC24-20)	۲۰۱۵	-	(۱۱) ۱/۸	(۴) ۱۰/۹	(۶ و ۶/۰)	-	-	(۱۳) ۱/۷	(۷) ۳/۹	اندونزی
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و ؟	سهام زیاد و رونق	سهام متوسط و رونق	ناچیز	ناچیز	سهام کم و رونق	سهام متوسط و رونق	ترکیه
(۱۱) دارو و شیمیایی دارویی (ISIC-21)	۲۰۱۵	(۵) ۴/۹	(۸) ۲/۹	(۱۱) ۲/۲	(۷ و ۲/۹)	-	-	(۱۰) ۲/۲	(۶) ۴/۳	بنگلادش
وضعیت کشورهای D۸		سهام زیاد و رونق زیاد	سهام متوسط و افول	سهام کم و رونق	سهام کم و رونق	ناچیز	ناچیز	سهام کم و افول	سهام متوسط و رونق	ترکیه
(۱۲) لاستیک و پلاستیک (ISIC25-22)	۲۰۱۵	-	-	(۲) ۱۴/۱	(۱/۵ و ۱۳)	-	(۱۴) ۱/۵	-	(۳) ۹/۳	اندونزی
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	ناچیز	سهام زیاد و رونق	سهام کم و رونق	ناچیز	سهام کم و رونق	ناچیز	سهام زیاد و رونق	ترکیه
(۱۳) محصولات کانی غیرفلزی (ISIC26-23)	۲۰۱۵	-	(۱۱) ۲/۷	(۳) ۸/۳	(۱۰، ۳/۱)	-	(۶) ۴/۵	(۱۳) ۲/۳	(۲) ۹/۰	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		سهام کم و رونق	سهام کم و افول	سهام زیاد و رونق	سهام کم و رونق	ناچیز	سهام متوسط و ؟	سهام کم و رونق	سهام زیاد و ؟	اندونزی
(۱۴) فلزات اساسی (ISIC27-24)	۲۰۱۵	-	(۱۲) ۲/۷	(۵) ۵/۷	(۷، ۵/۵)	-	-	-	(۳) ۸/۳	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		-	(۱۱) ۲/۱	(۶) ۶/۲	(۷، ۵/۹)	-	-	-	(۵) ۷/۱	اندونزی

شرح	سال	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	دو کشور نخست توسعه و تجارت
وضعیت کشورهای D8		ناچیز	سهام کم و افول	سهام متوسط و رونق	سهام متوسط و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام زیاد و افول	
(۱۵) محصولات فلزی و فابریکی (ISIC28-25)	۲۰۱۵	-	-	۴/۰ (۸)	۲/۱ (۱۲)	-	-	-	۱۲/۸ (۲)	ترکیه
	۲۰۱۹	-	-	۳/۶ (۸)	۲/۵ (۱۱)	-	-	-	۱۴/۱ (۱)	اندونزی
وضعیت کشورهای D8		ناچیز	ناچیز	سهام متوسط و ؟	سهام کم و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام نخست و رونق	
(۱۶) اپتیک و الکترونیک (ISIC33-26)	۲۰۱۵	-	۰/۵ (۱۵)	۹/۷ (۴)	۱/۶ (۱۱)	-	-	-	۴/۴ (۸)	ترکیه
	۲۰۱۹	-	-	۶/۲ (۸)	۱/۷ (۱۱)	-	-	-	۶/۲ (۷)	اندونزی
وضعیت کشورهای D8		ناچیز	ناچیز	سهام متوسط و افول	سهام کم	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام متوسط و رونق	
(۱۷) وسایل الکتریکی (ISIC32-27)	۲۰۱۵	-	۲/۶ (۹)	۱۰/۴ (۳)	۱/۷ (۱۲)	-	-	-	۱۲/۱ (۲)	ترکیه
	۲۰۱۹	-	۲/۲ (۱۱)	۱۰/۳ (۳)	۲/۰ (۱۲)	-	-	-	۱۲/۶ (۲)	اندونزی
وضعیت کشورهای D8		ناچیز	سهام کم و ؟	سهام زیاد و رونق	سهام کم و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام زیاد و رونق	
(۱۸) ماشین‌الات و تجهیزات (ISIC29-28)	۲۰۱۵	-	۰/۹ (۱۵)	۶/۱ (۶)	۲/۴ (۱۰)	-	-	-	۱۱/۷ (۳)	ترکیه
	۲۰۱۹	-	۱/۵ (۱۲)	۶/۳ (۶)	۲/۷ (۱۰)	-	-	-	۱۱/۵ (۳)	اندونزی
وضعیت کشورهای D8		ناچیز	سهام کم و رونق	سهام متوسط و رونق	سهام کم و رونق	ناچیز	ناچیز	ناچیز	سهام زیاد و رونق	
(۱۹) وسایل نقلیه موتوری و ...	۲۰۱۵	-	۰/۹ (۱۴)	۱۱/۲ (۳)	۲/۷ (۱۰)	-	-	-	۵/۹ (۶)	اندونزی
	۲۰۱۹	-	۱/۶ (۱۰)	۹/۵ (۳)	۲/۹ (۹)	-	-	-	۶/۰ (۶)	ترکیه

توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه D۸

شرح (ISIC34-29)	سال	بنگلادش	مصر	اندونزی	ایران سهام (رتبه)	مالزی	نیجریه	پاکستان	ترکیه	دو کشور نخست توسعه و تجارت
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و رونق	سهام زیاد و ؟	سهام کم و رونق	ناچیز	ناچیز	سهام کم و ؟	سهام متوسط و رونق	
(۲۰) سایر وسایل حمل و نقل (ISIC35-30)	۲۰۱۵	۱/۶ (۱۳)	-	۱۴/۵ (۲)	۱/۲ و ۱۶	-	-	۱/۳ (۱۵)	۶/۸ (۴)	اندونزی
	۲۰۱۹	۲/۰ (۱۲)	-	۱۲/۹ (۲)	۱/۲ و ۱۶	-	-	۱/۳ (۱۵)	۱۱/۴ (۳)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		سهام کم و رونق	ناچیز	سهام زیاد و رونق	سهام کم و ؟	ناچیز	ناچیز	سهام کم و ؟	سهام زیاد و پر رونق	
(۲۱) مبلمان (ISIC36-31)	۲۰۱۵	-	-	۷/۷ (۳)	۱/۱ و ۱۶	-	۳/۵ (۱۱)	-	۱۳/۵ (۱)	ترکیه
	۲۰۱۹	-	-	۸/۵ (۳)	۱/۲ و ۱۶	-	۳/۴ (۱۳)	-	۱۳/۴ (۱)	اندونزی
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	ناچیز	سهام متوسط و پر رونق	سهام کم و ؟	ناچیز	سهام کم و افول	ناچیز	سهام زیاد و پر رونق	
(۲۲) سایر صنایع (ISIC-32)	۲۰۱۵	-	۳/۶ (۱۰)	۷/۱ (۶)	۱/۴ و ۱۶	-	۷/۵ (۵)	-	۵/۳ (۸)	اندونزی
	۲۰۱۹	-	۲/۶ (۱۰)	۷/۰ (۵)	۱/۴ و ۱۶	-	۶/۲ (۶)	-	۵/۲ (۸)	ترکیه
وضعیت کشورهای D۸		ناچیز	سهام کم و افول	سهام متوسط و رونق	سهام کم و ؟	ناچیز	سهام متوسط و افول	ناچیز	سهام متوسط	

منبع: نتایج تحقیق بر مبنای داده‌های سالنامه بین‌المللی آمارهای صنعتی (UNIDO (2008: 62-75)

طی دوره، توسعه و تعمیق تجارت درون منطقه‌ای نه تنها به توسعه تجارت ایران منجر نشده، بلکه به انحراف تجارت نیز انجامیده است؛ این عدم توسعه تجارت درون منطقه‌ای ناشی از ساختار تجاری ضعیف ایران است. بر این اساس امکان همگرایی ایران با سازمان ضعیف به نظر می‌رسد. جزئیات بیشتر در ادامه بیان شده است:

۱. در میان کشورهای گروه DA، دامنه و شکاف درآمد سرانه برخی کشورهای فقیر عضو شامل بنگلادش و اندونزی رو به کاهش گذاشته است. بنابراین، گروه DA از جنبه همگونی و تجانس درآمد سرانه و فرایند همگونی و همسان شدن درآمد سرانه در کشورهای فقیر عضو تأیید می‌شود. البته، ارتقای درآمد سرانه کشورهای موفق گروه DA اساساً متأثر از عوامل بنیادین رشد و توسعه آن کشورهاست. در این بین سیاست‌های اقتصادی و تجاری گروه نقش چندانی نداشته است.

۲. افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای از صادرات جهانی گروه DA توأم با افزایش چشمگیر سهم صادرات جهانی این گروه از صادرات جهانی باعث شده است تا به دلیل افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه DA، شاخص شدت تجاری رو به فزونی گذارد. طی دوره افزایش، شاخص شدت صادرات با رشد سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه DA هماهنگ است. افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه باعث شده است تا شاخص شدت صادرات گروه DA افزایش یابد.

۳. هرچند سهم صادرات درون منطقه‌ای گروه DA نازل است و به جز تعدادی از کشورهای با اندازه تجارت کم، غالب صادرات اعضا با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گیرد، روند آن بعد از شکل‌گیری گروه DA رو به فزونی گذارده است. بدین ترتیب، کاهش سهم گروه DA در صادرات جهانی هم‌زمان با افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای این گروه گویای آن است که حداقل طی دوره ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱م بهبود در شدت روابط تجاری گروه DA به توسعه صادرات جهانی انجامیده است (ایجاد تجارت). با وجود این، دامنه سهم صادرات درون منطقه‌ای بسیار کم، حداقل ۳/۵۵ درصد در ابتدای دوره در سال ۲۰۰۱م و حداکثر ۷/۴ درصد در انتهای دوره در سال ۲۰۲۱م، پیوسته کمتر از ۱۰ درصد بوده است.

۴. طی دوره، افزایش سهم تجارت درون منطقه‌ای ایران از تجارت گروه DA،

کاهش سهم حجم تجارت فرامنطقه‌ای ایران توأم با توقف و کاهش رشد تجارت جهانی ایران، باعث شده است که شدت تجارت گروه D۸ و ایران طی دوره به‌طور چشمگیری افزایش یابد. در واقع، طی دوره، کاهش سهم صادرات فرامنطقه‌ای ایران توأم با کاهش رشد صادرات ایران سبب شد که به‌دلیل افزایش سهم حجم صادرات درون منطقه‌ای، شاخص شدت صادرات ایران با گروه D۸ افزایش یابد. افزایش سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با گروه D۸ توأم با آهنگ رشد کم و کاهش صادرات جهانی ایران گویای آن است که طی دوره، افزایش شاخص شدت تجاری ایران به افزایش در صادرات جهانی ایران منجر نشود (وقوع انحراف تجارت).

۵. از مهم‌ترین دلایل عدم توسعه تجارت درون منطقه‌ای، سطح نازل اندازه تجارت و توسعه نیافتگی و ساختار ضعیف صادرات کالایی و اتکای شدید بر صادرات کالاهای خام اولیه برخی کشورها از جمله ایران بوده است. در این شرایط، امکان توسعه تجارت، به‌ویژه تجارت درون منطقه‌ای درون‌زا و پویا و فراگیر صنعتی چشمگیر، میسر نخواهد بود. البته، در بین اعضای گروه، اندونزی و ترکیه به‌مراتب موفق‌تر عمل کرده‌اند.

۶. هم‌اینک از طیف صنایع ۲۲گانه و کشورهای گروه D۸، دو کشور ترکیه و اندونزی از جنبه ظرفیت‌ها، امکانات، تنوع و گستره تولیدات صنایع کارخانه‌ای برای توسعه همکاری و تجارت در اولویت‌های نخست با ایران قلمداد می‌شوند؛ بنابراین، این دو کشور در ۱۵ صنعت غذا، چوب، کاغذ، چاپ و نشر، شیمیایی، لاستیک و پلاستیک، کانی غیرفلزی، فلزی و فابریکی، اپتیک و الکترونیک، وسایل الکتریکی، ماشین‌آلات و تجهیزات، وسایل نقلیه موتوری، سایر وسایل حمل‌ونقل، مبلمان و سایر صنایع بیشترین زمینه توسعه همکاری و تجارت را با ایران دارا هستند.

به‌منظور توسعه تجارت درون و فرامنطقه‌ای ایران، اقدام‌ها و تدابیر سیاستی، برگرفته از نتایج پژوهش، پیشنهاد و در نهایت ملاحظات پایانی مطرح می‌شود.

نخست، اصلاحات سیاستی کلان برای ثبات محیط اقتصاد کلان ایران با محوریت رشد و توسعه پایدار و فراگیر و کاهش خطرهای محوریت نرخ تورم و کنترل تکانه‌های غیراقتصادی صورت پذیرد.

دوم، اصلاحات در سیاست تجاری ایران با هدف‌گذاری برچیدن موانع

تجاری غیرتعرفه‌ای و ثبات‌بخشی توأم با منطقی‌سازی سطح تعرفه‌های گمرکی انجام گیرد.

سوم، نظر به شناسایی شرکای تجاری طبیعی درون و فرامنطقه‌ای ایران، شرکای تجاری طبیعی در شرایط ایستا و پویایی‌های بلندمدت و افق چشم‌انداز توسعه تجارت پایدار فراگیر، به‌ویژه توسعه صادرات صنایع کارخانه‌ای اشتغال‌زا، در گام‌های بعدی متعاقباً به دانش‌بنیان‌ها و با بهینه‌گی مرزی در توسعه تجارت توجه شود.

چهارم، تحولات ساختاری در تجارت کالا و خدمات ایران با هدف ارتقای مزیت نسبی و دستیابی به مزیت‌های رقابتی با محوریت صنایع اشتغال‌زای ارزآور و متعاقباً دانش‌بنیان و توسعه انواع خدمات از جمله گردشگری تحقق یابد.

پنجم، در نهایت، نظر به اینکه از طیف صنایع ۲۲گانه و کشورهای گروه D۸ (ماتریس ۲۲ صنعت، هشت کشور)، نخست اینکه دو کشور ترکیه و اندونزی از جنبه ظرفیت‌ها، امکانات، تنوع و گستره تولیدات صنایع کارخانه‌ای برای توسعه همکاری و تجارت در اولویت‌های نخست با ایران قلمداد می‌شوند؛ دوم اینکه در این بین، این دو کشور با ۱۵ صنعت غذا، چوب، کاغذ، چاپ و نشر، شیمیایی، لاستیک و پلاستیک، کانی غیرفلزی، فلزی و فابریکی، اپتیک و الکترونیک، وسایل الکتریکی، ماشین‌آلات و تجهیزات، وسایل نقلیه موتوری، سایر وسایل حمل‌ونقل، مبلمان و سایر صنایع بیشترین زمینه توسعه همکاری و تجارت را با ایران دارا هستند.

تعارض منافع

این مقاله مشمول هیچ گونه تعارض منافع نیست.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در تألیف این مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

اصول اخلاقی

نویسندگان در انتشار این مقاله، به‌طور کامل از اخلاق نشر، از جمله سرقت ادبی، سوءرفتار، جعل داده‌ها یا ارسال و انتشار دوگانه پرهیز داشته‌اند؛ منفعت تجاری در این راستا وجود ندارد. این مقاله حاصل تحقیقات خود نویسندگان است و اصالت محتوای آن را اعلام داشته‌اند.

دسترسی به داده‌ها

در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر در خصوص نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله، با نویسنده مسئول مکاتبه فرمایید.

منابع

- آذربایجانی ک، راکی م، رنجبر ه. (۱۳۹۰). «تأثیر متنوع‌سازی صادرات بر بهره‌وری کل عوامل تولید و رشد اقتصادی (رویکرد داده‌های تابلویی در کشورهای گروه دی هشت)». *پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*. ۱(۳): ۱۶۵-۲۰۱. SID: <https://sid.ir/paper/192316/fa>
- ترکی ل، نوشادی ا، رضایی اع. (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر شاخص قیمت سهام بر نرخ ارز در بازارهای کشورهای منتخب عضو گروه D-8: رهیافت رگرسیون کوانتیل. اقتصاد مقداری». *بررسی‌های اقتصادی*. ۱۳(۲): ۴۹-۱۹. SID: <https://sid.ir/paper/110671/fa>
- حسینی مع، بزرگی و. (۱۳۸۱). «شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی اقتصادی منطقه‌ای». *پژوهشنامه بازرگانی*. ۶(۲۳): ۳۷-۱. SID: <https://sid.ir/paper/7281/fa>
- حسینی مع، هومن ت. (۱۳۸۶). «مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای عضو اکو در فرآیند منطقه‌گرایی». *دانش و توسعه*. ۲۰: ۱۱-۴۲. SID: <https://sid.ir/paper/75707/fa>
- رحمانی م. (۱۳۸۴). «برآورد توان بالقوه تجارت ایران در گروه هشت (D-8)». *پژوهشنامه بازرگانی*. ۹(۳۶): ۱۸۵-۲۱۱. SID: <https://sid.ir/paper/368341/fa>
- فلاحی ع، حیدری دیزگرانی ع، کرانی عر. (۱۳۹۴). «مقایسه تطبیقی اثر اینترنت بر تجارت خارجی در سازمان کشورهای اسلامی در حال توسعه و گروه هشت کشور صنعتی جهان». *بررسی مسائل اقتصاد ایران*. ۲(۲): ۸۵-۱۰۶. https://economics.ihcs.ac.ir/article_2020.html?lang=fa
- مبارک ا. (۱۴۰۱). «بررسی اثرات فساد اقتصادی و ثبات قوانین بر شاخص توسعه انسانی در کشورهای گروه هشت و هفت». *همایش ملی ارتقای شفافیت*. SID: <https://sid.ir/paper/1030960/fa>
- نجارزاده ر، مهدوی‌راسخ ا. (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر جهانی‌شدن بر توزیع درآمد در کشورهای عضو گروه دی هشت». *پژوهشنامه بازرگانی*. ۱۴(۵۴): ۸۷-۱۰۹. SID: <https://sid.ir/paper/7509/fa>

- Almasi H. (2012). "Investigating status of developing eight (D8) countries' macroeconomic indices in line with developing economic cooperation with Iran". *African Journal of Business Management*. 6(20): 6166. doi: 10.5897/AJBM11.2440.
- Asian Development Bank. (2022). "Integration indicators technical notes". <https://aric.adb.org>. (Accessed on: October 30, 2023).
- Fard MG, Akbari MI, Raza MA. (2022). "Economic effects of receiving IMF loans

- in D8-group countries (Panel data approach). *Journal of World Sociopolitical Studies*. 6(3). 605-636. doi: 10.22059/wsps.2023.355982.1342.
- Flach L, Hildenbrand HM, Teti F. (2021). "The regional comprehensive economic partnership agreement and its expected effects on world trade". *Inter-Economics*. 56: 92-98. <https://doi.org/10.1007/s10272-021-0960-2>.
- Harmsen R, Leidy M. (1994). *Regional Trading Arrangements*. The Uruguay Round and Beyond, Background Papers II. https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx.
- Helpman E. (1987). "Imperfect competition and international trade: Evidence from fourteen industrial countries". *Journal of the Japanese and International Economies*. 1: 62-81.
- Hoekman B, Schiff M. (2002). *Benefiting from Regional Integration, Development, Trade and the WTO*. Washington, D.C: The World Bank.
- Jagdish B. (1996). "The theory of preferential trade agreement: Historical evolution and current trends". *The American Economic Review*. 86(2): 82-87.
- Krugman P. (1996). *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Othman J, Acar M, Jafari Y. (2013). "Towards OIC economic cooperation: Impact of developing 8 (D-8) preferential trade agreement". *The Singapore Economic Review*. 58(02): 1350009.
- Özçalık M, Erkan B, Bozduman ET. (2021). Analysis of intra-industry trade in developing (D8) countries. *12th International Conference on Political Economy, Manisa, Turkey*. December.
- Öztürk MBE. (2020). "The effect of foreign direct investments on economic growth and export: An empirical analysis on D8 countries. *The Journal of Social Science*. 4(7): 102-109. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.687211>.
- Pomfret R. (2021). "Regionalism' and the global trade system". *The World Economy*. 44(9): 2496-2514. <https://doi.org/10.1111/twec.13155>.
- Shah MH, Samdani S. (2015). "Impact of trade liberalization on FDI inflows to D-8 countries". *Global Management Journal for Academic & Corporate Studies (GMJACS)*. 5(1): 30-37.
- Sheila P. (2000). *Regionalism among Developing Countries*. Macmillan Press LTD. Overseas Development Institute. London.
- Tahernejad O, Fakheri M, Shafae SMM, Fallahi A. (2017). "Investigating the impact of intragroup trade on the economic growth: Evidence from D8 member countries". *International Journal of Economic Perspectives*. 11(4): 1116-1128. <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2230733>.
- UNCTAD. (2022). *World Investment Report, FDI/TNC Database*. Geneva: Union Nation Conference Trade And Development. <https://unctad.org/topic/investment/investment-statistics-and-trends>. (Accessed on: October 30, 2023).
- UNIDO (2008). *International Yearbook of Industrial Statistics (IYIS)*. <https://www.unido.org/>. (Accessed on: October 30, 2023)
- Viner J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endow.
- World Bank. (2001). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. (2022). *World Development Indicators Database 1998-2022*. www.worldbank.org. (Accessed on: October 30, 2023)
- WTO ITC UNCTAD (2022). *World Tariff Profiles*. www.wto.org/statistics.